

Мр Андреј Владиславович Гањин *

„Свој међу туђима, туђ међу својима“: пуковник Фјодор Махин

Животни пут пуковника Махина није сасвим уобичајен за руске офицере с почетка XX века. Најтачније се може означити изразом „Свој међу туђима, туђ међу својима“. Главни међаши Махинове биографије већ су били предмет посебног разматрања истраживача¹, али све досад није се појавила његова свеобухватна биографија, а поједини нетачни подаци селе се из рада у рад (то је поготово својствено енциклопедијским чланцима), услед чега чак и признати стручњаци, на пример у области руске емиграције, допуштају грешке у животопису тог изузетног човека.

Фјодор Јевдокимович Махин рођен је у Иркутску 15. априла 1882. године² у породици ветерана туркестанских похода и руско-турског рата 1877-1878. године, носиоца одликовања војног ордена (*Свeйшoй Ђoрђa Пoбeдoнoсцa*, прим. прев.), наредника Оренбуршке козачке војске Јевдокима Васиљевича Махина, ражалованог и послатог на доживотну робију због вређања официра извршеног у пијаном стању у ноћи између 22. и 23. децембра 1879. године³. Такав почетак пута већ изгледа необично, пошто је Махинова породица била староверска, а сам Фјодор је умео да чита Библију појући⁴.

Махин детињство проводи у Сибиру. Пошто му је отац 1895. амнестиран, враћа се са породицом у козачко село Буранаја, где су му родитељи живели пре прогонства. Отац ускоро постаје почасни сеоски судија, а 1898. враћена су му сва грађанска права и одликовања. Према подацима за 1909. био је пензионисани наредник, награђен медаљом око врата „За заслуге“ на андрејевској ленти⁵.

Фјодор почиње да служи 1900. као писар Економске управе Оренбуршке козачке војске, а 1904. у првој категорији завршава Оренбуршку козачку

* Андреј Владиславович Гањин је магистар историјских наука, виши научни сарадник Института за славистику Руске академије наука. Превод са руског: Петар Росић.

јункерску школу, добија чин заставника и бива упућен на службу у 6. Оренбуршки козачки пук, где постаје деловођа пуковског суда.

Махин учествује у гушењу револуционарних нереда у Поволжју. Можда је управо то искуство утицало на стицање социјалистичких уверења. Током 1905-1907. служи у 7. Оренбуршком козачком пуку у Саратовској губернији, вршећи дужност пуковског благаяника. Друга полустотина 3. стотине (*козачка јединица величине ескадрона, њрим. њрев.*) пука под Махиновом командом неко време је смештена у селу Слатуха Актарског округа по приватним кућама⁶. Козаке бесплатно издржава тамошњи велепоседник. Према једном сведочењу, „тешко је било пронаћи бољу јединицу. Нико и никад није имао никакву жалбу на козаке те полустотине, и људи се у сваком погледу добро понашају“⁷. За заслуге у служби Махин је 1908. одликован орденом Св. Станислава 3. степена. Исте године добија чин стотинара (*козачки чин у ранју њоручника, њрим. њрев.*).

Према карактеристици из 1908. Махин „службу познаје и воли је, савестан је, захтеван и праведан. Доброг је здравља, умне способности су му јако добре. Занима га војна служба и литература. Породичан човек, игре на срећу не воли. Врло је моралан. Дугове нема, уредан је, за командовање стотином није припремљен“⁸.

Махин се 1908. уписује на Генералштабну академију. Нижи разред завршава као четрдесет седми у класи, са просечном оценом 9,9 за главне и 10 за помоћне предмете⁹. Пошто је у вишем разреду добио незадовољавајућу оцену из војне статистике страних држава, Махина 1910. искључују из Академије¹⁰. При томе је у деловодству академије сачувана поверљива белешка редовног професора пуковника А. Г. Јелчањина од 25. марта 1910. године у којој уважени професор истиче: „Стотинар Махин из вишег разреда. При ближем упознавању испољио више слабог него снажног. Знања – недовољна. Погледи – једностранни. Уз огроман труд, рад се никако не уклапа у потребне оквири. Сматрам – из разлога недовољног развоја. По мени, само ће најистрајнији рад убудуће од њега начинити колико-толико подношљивог официра Генералштаба. Тактичност – чисто службена – довољна. Воље – мало за спровођење снажних одлука. Тешко му је да савлада нешто ново. За годину дана није напредовао. Принуђен сам да га ставим испод свих у класи, поготово после војне игре. Укупна оцена – 9 (девет). Пуковник Јелчањин“¹¹.

Занимљиво је да истог дана други, ништа мање познати професор Академије, пуковник А. Ј. Снесарјев истиче како је Махин – „скроман и вредан официр“¹². Према подацима личног досијеа Ф. Ј. Махина, он је поново полагао испит и то одмах за виши разред академије¹³. Махин је исте године унапређен у подјесаула (*козачки чин у ранју кайетшана, њрим. њрев.*) (од 10.

августа 1911. године). По свему судећи, Махину је дозвољено да положи све предмете нижег разреда, не понављајући годину, тако да горенаведене оцене највероватније представљају оцене положених испита за превођење у виши разред. Просечна оцена коју је Махин добио на испитима за нижи разред академије омогућила му је поновни пријем на академију. После поновног уписа у виши разред, Махин је, изгледа, схватио да више неће имати шансу за успешан завршетак академије и озбиљно се латио учења, развијајући у себи потребне особине за официра Генералштаба, и покушавајући да, колико је могуће, превазиђе своје недостатке. На резултат није дуго чекао.

По резултатима завршних испита и одлазака вишег разреда на терен, подјесаул Махин је заузео четрдесето место са просечном оценом 10,3 (исто колико и његов класић и будући колега у Југозападној армији И. Г. Акуљињин)¹⁴. Добијена оцена не може се назвати сјајном, али је била сасвим довољна за прелазак на додатни курс и савладавање још једне препреке на путу ка заветним сребрним нараменицама и црном сомотском оковратнику генералштабног официра.

На додатном курсу за тему из војне историје 10. јануара 1913. Махин добија оцену 10¹⁵. Затим је припремио тему из војне вештине под називом: „Тегобе војне обавезе у Немачкој, Француској и Русији“. Опоненти током одбране су генерал-мајор А. А. Гуљевич (потоњи представник генерала Н. Н. Јуденича у Финској) и генерал-мајор Д. В. Филатјев (будући помоћник за позадину Врховног команданта адмирала А. В. Колчака). Одбрана је требало да се одржи 26. марта 1913. године¹⁶. Међутим, због болести Махова одложена је за 24. април. Добио је оцену 11,5, што је сматрано високим резултатом¹⁷.

Видећи пред собом младог тридесетједногодишњег студента академије, његов опонент из тактике артиљерије пуковник А. К. Келчевски није могао ни претпоставити да ће кроз десет година умрети у свом берлинском стану од парализе срца после оштре политичке расправе са истим тим официром о улози есера (*йарѣиѣја соѣијалистѣа-револуѣионара, ѣрим. ѣрев.*) у револуѣији¹⁸. У пролеће 1913. то није могао да зна ни сам Махин, који је за три теме добио просечну оцену 10,7¹⁹, што му је омогућило да више не брине за успешан завршетак додатног курса иако је из јахања добио врлодобру а не одличну оцену²⁰. Махину успева да сопственом упорношћу заврши Академију у првој категорији, као шеснаести у својој класи са просечном оценом 10,5 за додатни курс и постаје генералштабни официр²¹. Штавише, за одличан успех награђен је орденом Св. Ане 3. степена, стиче право да предаје предмет војне историје у војним школама и доспева у службу у престижни Кијевски војни округ²².

У сврху стажирања на рок од годину и по дана Махина упућују у 1. Уралски козачки пук за командира стотине, али он убрзо због избијања рата предаје јединицу и одлази у штаб Кијевског војног округа.

Махин учествује у Првом светском рату, обављајући дужност помоћника вишег ађутанта оперативног одељења штаба 8. армије. Награђен је орденом Св. Станислава 2. степена са мачевима и „за истицање у делима против непријатеља“ орденом Св. Ане 2. степена са мачевима (1915). Исте године Махин је „због истицања у делима против непријатеља и за залагање током борбених дејстава“ награђен орденом Св. Ане 4. степена са натписом „За храброст“ – почасним оружјем²³.

Од 5. маја 1915. Махин је помоћник вишег ађутанта одељења штаба 8. армије, а од 17. септембра 1916. постављен је на положај штапског официра за везу у штабу 47. армијског корпуса²⁴ и штапског официра за везу у штабу 6. армије.

Марта 1916. награђен је орденом Св. Владимира 4. степена са мачевима и лентом, у августу добија Царску захвалност „за одличну и усрдну службу и залагање“²⁵. Од јула до августа 1916. службује у Луцку, под сталном непријатељском ватром. Произведен је у потпуковника (15. августа 1916. године), а крајем године награђен мачевима и лентом уз орден Св. Ане 3. степена.

Новинар С. Л. Пољаков-Литовцев сећа се свог сусрета са Махином крајем 1916. у Румунији: „Много ми се свидео тај простосрдчан и храбар официр, било ми је драго сваки пут када ме позове да са њим кренем аутомобилом у обилазак фронт. Чак смо се и спријатељили. Али, био сам хиљаду врста[†] далеко од помисли да поред мене, у козачкој униформи, седи тајни есер! Сећам се, пазио сам да га случајно не запрепастим својим уставно-демократским уверењима“²⁶.

Махин је од 3. децембра 1916. штапски официр за везу са авијацијом у штабу 6. армије, а 4. марта 1917. именован је за помоћника вишег ађутанта истог одељења. Тајним гласањем официра и војника изабран је 17. маја у састав дисциплинског суда. Од 29. маја налази се на положају вишег ађутанта одсека војне цензуре истог одељења. Од 27. јула 1917. именован је за начелника штаба 3. пешадијске дивизије²⁷. На тој дужности остаје до 9. децембра 1917. када је именован за начелника одељења у штабу Команданта армија Југозападног фронта. За организовање снабдевања 1. Српске добровољачке дивизије у Одеси Махин је награђен српским орденом Белог орла са мачевима²⁸.

У карактеристици од 29. августа 1917. године Махин „службу познаје и воли је. Тешку обавезу начелника штаба узорно обавља. Ради са великом

[†] Врста – 1,06 км (прим. прев.).

енергијом, поуздано и продуктивно, удубљујући се у суштину ствари. Брзо и одлично схвата ситуацију, испољавајући широку иницијативу. Извршавајући обавезе начелника штаба не једном је током борбених операција испољио одлично познавање војних обавеза и показао своју потпуну припремљеност за командовање самосталном јединицом. Има солидно борбено искуство. Према потчињенима је истрајно захтеван и у највећој мери брижан; увек је доступан. Војници га разумеју и воле, премда он свакако не покушава да стекне популарност. Карактер му је сталожен, увек је активан, самосталан, друштвен и тактичан. Доброг је здравља, врло издржљив. У свакој борбеној прилици је сасвим смирен, чврст и неустрашиво уверен у извршење сачињеног плана дејстава. Сасвим је припремљен и заслужује именовање на дужност команданта пука и ванредно. Одличан је“²⁹.

Изгледа да је потпуковник Генералштаба Махин 1917. године³⁰ постао члан партије социјалиста-револуционара и стао на чело војне организације те странке. Пронађен је довољан број доказа да је Махин био не само убеђени присталица есера, него је током година Грађанског рата, па чак и пре тога, био члан партије социјалиста-револуционара (ПСР).

Махинов друг, учесник Белог покрета на Југу Русије генералштабни генерал-лајтнант П. С. Махров, сећа се: „Тог изванредног официра генералштаба красило је то што су му били страни било какви шаблони, било каква схоластика, и брзо је процењивао прилике и доносио одговарајуће одлуке. Био је неуморан радник а никако не штапска ленчуга. Увек када је требало да се схвати шта се заиста дешава у првим линијама фронта, слали су капетана Махина. За њега у рату ништа није било немогуће. Негде аутомобилом, негде јашући, негде пешице, по киши, по мећави, по цичи зими, свугде је извршавао поверене му задатке и то увек сјајно. Још пре првог светског рата, будући да је изнад свега волео слободу, био је револуционар и чак ушао у соц[ијал]-рев[олуционарну] партију“³¹.

Махин је 1918. по наредби ЦК партије ступио у Црвену армију³². Како се потом сећао Г. И. Семјонов (Васиљев), који је извесно време у ПСР био на челу црвеноармијског одељења, „... посебну пажњу посвећивали смо раду у јединицама Црвене армије: томе да се у формиране јединице улије што већи број наших људи, одабиру нашег командног састава за те јединице и стварање (тако је у документу – А. Г.) наших хелија“³³. Управо тако се потпуковник Махин обрео у редовима Црвене армије, где је ускоро достигао високе положаје.

Махин је именован за начелника оперативног одељења штаба војног руководиоца Московског рејона К. К. Бајова³⁴. За свој рад Махин је чак удостојен високе оцене председника Високе војне инспекције Н. И.

Подвојског, по чијем мишљењу је Махин био човек који „поседује велико борбено искуство, залиху савршених знања... ниједан дан није остајао по страни када је Влада позвала на формирање оружаних снага РСФСР“³⁵. У Махиновим службеним документима наведено је да он „жели да добије положај у Приволшком или Приуралском војн[ном] окр[угу]“³⁶. Изгледа да таква молба није представљала случајност нити Махинову тежњу да „у месном округу РККА[‡] заузме престижнију и боље плаћену дужност“³⁷, како погрешно сматрају поједини љубитељи прошлости. Заправо су социјалисти-револуционари још у пролеће 1918. године, закључивши да је борба против бољшевика у Петрограду и Москви безизгледна, одлучили да своје организације, укључујући војну, пребаце у Поволжје и на Урал³⁸. По свему судећи, Махин се руководио управо том одлуком ЦК партије социјалиста-револуционара, и за то му уопште није било потребно да буде „божанствени видовњак“³⁹.

Махиновој молби је удовољено. Именован је на одговорну дужност начелника Уфимског истуреног штаба и команданта 2. армије (26. јуна – 3. јула 1918. године). На тој дужности Махин је заменио В. В. Јаковљева (прешао на страну Комуча[§] у јесен 1918. године)⁴⁰, а до његовог именовања није дошло без помоћи бившег заставника Мартјанова, такође есера, који је служио у штабу совјетског Источног фронта.⁴¹ Према постојећим подацима, наредбу о именовању Махина потписао је командант бољшевичког Источног фронта леви есер М. А. Муравјов.⁴²

Током недељу дана на том одговорном положају Махин је променио оперативни план штаба и оteo важне документе. Треба рећи да је у Уфи илегални рад против црвених био темељно организован, тако да бели нису само Махина тамо послали.⁴³ Сâм Махин је, када су се чехословачке јединице приближиле Уфи, кренуо из града са својим ађутантом у сусрет команданту Поволшке групе чехословачких јединица пуковнику Станиславу Чечеку и изјавио му отприлике следеће: „Ја сам начелник Штаба црвених јединица у Уфи. Знајући да се приближавате, разаслао сам све јединице тако да можете неометано ући у град. Лично мој даљи боравак у граду је немогућ. Не смем тамо да се вратим... Крените смело на ту тврђаву, не оклевајте, довољна је једна јединица да се заузме град“.⁴⁴ На тај начин Махин је фактички предао град белима. Свој прелазак на страну белих извео је када је, према неким подацима, већ била издата одлука о његовом хапшењу.⁴⁵ Узгред, на страну противника касније је прешао и његов наследник на положају команданта 2. армије А. И. Харченко.

‡ РККА – радничко-сељачка Црвена армија (прим. прев.).

§ Комуч – скраћеница од: комитет чланова Уставотворне скупштине (прим. прев.).

Дакле, 4. јула 1918. Чехословаци су уз помоћ потпуковника Генералштаба Ф. Ј. Махина заузели Уфу, а већ сутрадан је на станици Мињар, 110 километара источно од Уфе, дошло до спајања чељабинске (пуковник Генералштаба С. Н. Војцеховски) и самарско-златоустовске (пуковник С. Чечек) групације Чехословака, чиме је од бољшевика била готово сасвим ослобођена огромна територија од Волге до Тихог океана.

А шта се дешава са Махином? Рекло би се, есери су стекли свог човека у руководству Народне армије самарског Комуча! Махин је сасвим могао да дође на чело армије, али то се није десило. Шеф канцеларије Комуча Ј. С. Дворжецки се сећа:

„Једном су ми реферисали да су чешки официри довели ухапшеника. Наредио сам да га приме а официре пусте, али сам добио одговор да је официрима наређено да ухапшеника лично мени предају. Наредио сам да их уведу у кабинет и био зачуђен изгледом и фигуром ухапшеника. Веома пуначак, висок, са округлим меснатим лицем које избија из оковратника кошуље која се закопчава са стране – у тесном излизаном сакоу, чудним панталонама врло неодређене боје и риђим чизмама.

На моје питање ко је, ухапшеник ме је замолио за неколико речи у четири ока, и позвао сам га на балкон.

Изашавши тамо, ухапшеник је извадио легитимацију, која ме је запрепастила – преда мном је стајао Команд[ант] Уфим[ског] фронта друг МАХИН, како је писало у документу са потписом самог Подвојског. На мој крајње збуњен поглед и неизречено питање у њему друг Махин је саопштио да је он есер, члан Војн[е] Комис[ије] ЦК Партије, која га је прекомандовала на службу б[ољшевици]ма са посебним задатком да заузме истакнуто место, као потпуковник Ген[ералног] Штаба, и делује у складу са директивама партије. Командујући фронтом, он је у одговарајућем тренутку помрсио све рачуне, прикрио трагове својих наредби како не би могли да се снађу у директивама које је он издао [да] запетља ствар и побегао, пребацио се преко линије фронта да се стави на располагање К[омитету чланова] Ус[тавотворне скупштине].

Наравно, похитао сам да саопштим другу Вољском и др. о доласку друга Махина, а друг Ведењапин (као члан ЦК), тада службено одсутан, потврдио је све што је друг Махин рекао, и објавио у штампи.

Рекло би се да ће, стекавши искусног официра Генералштаба, есера који је сјајно обавио задатак партије – Ком. У. С. похитати да њиме замени мало познатог Галкина, свакако антипатичног и контр.-рев. сумњивог, али се, авај, већ ту Ком. У. С. побојао да се реши на тај корак под притиском пароле коју је прогласила свакојака десна⁴⁶ штампа – армија је изван политике,

пароле коју је «Волшки дан» – орган к.-д. – тако сјајно и паметно избацио и испропагирао.

Било је јасно да ће тај походни и подли орган господе Кудрјавцевих, Воробејчикових и Соловејчикових (који су се сјајно показали под Колчаком) дићи паклену галаму против именовања есера на тако високи положај и зазвонити о «изван политике», о беспартијности и осталом и, што је карактеристично, већ у том тренутку процвата власти и њеног највишег узлета Ком. У. С. се није усудио да начини отворени корак, да одређену изјаву, одлучивши се за сурогат, за маскирање.

Махину је дат мандат за право присуства у штабу Н[ародне] армије у својству везе с Ком. У. С., али је и тај корак изазвао одлучан протест и вапај од стране Галкина и „демократског“ Штаба и Ком. У. С. је био принуђен да пристане на именовање Махина за команд[анта] Вољским фронтом, што је предложио Штаб како би избегао „контролу“ есеровског Генералштаба.

Махин је пристао на то именовање по одлуци Војне комисије ПСР која је нашла за сходно да он тамо оде како би извесно време провео на фронту и показао своје способности, док су се сами определили за постепену али упорну борбу међу члановима партије за Махина и његово именовање на одговоран положај. Махин се са тугом повиновао одлуци, отпутовао и више се није враћао.

Било је још неколико момената у животу Ком. У. С. када је изгледало да је левица надјачала и са ВКВ⁴⁷ сам се већ унапред радовао Галкиновој оставци и Махиновом именовању, али су у том тренутку читаву ствар кварили..., и Махин је и даље био у немилости⁴⁸.

Дакле, Махин је, прешавши својима, дочекал са знатном дозом неповерења.⁴⁹ Од 8. до 11. јула учествује у раду Самарског окружног сељачког конгреса, покушавајући да убеди сељацима да дају регруте у војску.⁵⁰

Бели 14. јула 1918. заузимају Хвалинск. Убрзо после свог преласка на страну Комуча, Махин стаје на чело Народне армије Хвалинског рејона (од 17. јула 1918. године) са потчињавањем пуковнику А. С. Бакићу.⁵¹ Начелник Махиновог штаба постаје капетан М. Н. Русет. До 15. августа 1918. потчињени су Хвалинска добровољачка дружина и Вољски самостални коњички дивизион.⁵² Остале јединице су, по свему судећи, узете из Бакићеве 2. Сизранске пешадијске дивизије.

Бакићеве јединице чине Централну групу јединица Народне армије, северније делује пуковник А. П. Степанов, јужније – потпуковник Генералштаба Ф. Ј. Махин. Наредбом Главног штаба Народне армије бр. 19 од 21. јула 1918. године Махин је потчињен Бакићу.⁵³ Укупно бројно стање њихових јединица износи 6.500 бајонета, 3.300 сабљи, 150 митраљеза и 35-

40 топова.⁵⁴ Према томе, и поред почетног неповерења, Махин релативно брзо стиче врло висок положај у армији.

За разлику од многих других виших официра који учествују у борби против бољшевика, пуковник Махин је по својим политичким погледима убеђени противник монархије, те је из тог разлога, штоно кажу, управо приличио Народној армији Комуча. Махинов политички став изложен је у тезама из његове Белешке „О најпречим наредним задацима у вези обнављања рата са Немачком“ сачињене за Комуч 17. јула 1918. у Самари, које садрже свега три тачке:

- 1) дизање народних маса у борбу, с ослонцем на раднике и сељаке;
- 2) једино могућа парола – „Земља и слобода, независна демократска Русија“;
- 3) борба са бољшевицима.

Све те тезе сасвим одговарају политичком програму ПСР.

Сем тога, Махин предлаже одрицање од добровољачког принципа попуне армије, опремање позадинске базе (Јекатеринбург – Чељабинск – Оренбург) и стварање штаба команданта активне војске. Најпречи оперативни задатак по Махину је избијање на линију река Ока – река Цна – Царицин. Махин предлаже четири рејона окупљања армије: Вјатка – Перм – Сарапул; Казањ – Самара – Уфа – Оренбург; Саратов – Царицин – Уралск; Астрахањ. За важну саставницу свог плана Махин сматра припрему народних устанака и партизанских дејстава у позадини црвених, као и успостављање тесне везе с антибољшевичким организацијама на Дону, Кавказу и у Украјини. По Махиновом мишљењу, на истоку Русије могу се окупити 42 дивизије.⁵⁵

Требало је да Махин, делујући од Сизрања и Хвалинска, овлада Вољском. Хвалинск је имао изузетан значај као база за нове формације и операције на Саратов и Николајевск. Махин делује готово без помоћи Чеха и, по мишљењу једног мемоаристе, „само се његовим способностима и одважношћу могу објаснити резултати које при томе постиже“.⁵⁶ Узгред, Махину су, осим других јединица, били потчињени козаци 2. Оренбуршког козачког пука. Махин код Хвалинска усредсређује главнину својих снага (око 3.000 војника) и затим прелази у напад на црвене дуж десне обале Волге. Сâм Махин делује на левој обали, а на десној га замењује капетан М. Н. Русет. Потиснувши противника, Махин покреће свој одред на Вољск. Растојање између двају градова износи 70 врста. Лево крило белих штити речна флотила, док се главнина снага креће дуж обале Волге.

Већ 26. јула Махин добија захвалност Комуча за победу 24. јула на хвалинском правцу⁵⁷, а 28. јула стиже телеграм захвалности потпуковника С. Чечека.⁵⁸ Треба рећи да је Махин захтеван командант, те захваљујући томе

његова војска боље изгледа од других. Између осталог, продавце домаће ракије – „шпекуланте који се богате новцем јадних, беспринципијелних или болесних људи“ – у повереном му подручју Махин упозорава да ће „одговарати десетоструко, за њих неће бити милости“.⁵⁹ На основу проучавања Махинових наредби стиче се утисак да је у Поволжју, упоредо са борбеним операцијама, активно спроводио идеје Комуча на стварању револуционарне армије од свесних бораца. То је, по свој прилици, једини случај међу белим официрима, којима је већином страна есеровска идеологија. Он је посебну пажњу обраћао на културни ниво чиновна своје групе.⁶⁰

Махинов одред није имао резерве и чак и у најбољим раздобљима свог постојања није премашивао 3.500 људи. Окосницу одреда је, по мишљењу једног мемоаристе, чинила чета Чехословака под командом Гусарека.⁶¹ Истина, други аутор сматра да су језгро чинили балаковски сељаци.⁶² Балаково је тада било велико село недалеко од Вољска на самарској страни Волге.

Вољск је умногоме заузет захваљујући унутрашњем устанку. После тога, проборавивши у граду највише један дан, Махин наставља да гони црвене. Његов удар је успешно нациљао спој 1. и 4. совјетске армије (укупна бројност око 28.000 бајонета и сабљи, око 80 топова, преко 380 митраљеза). Махинова војска током офанзиве напредује укупно 40-50 километара.⁶³ Део јединица на челу са капетаном Касаткином креће се дуж железничке пруге на Аткарск. Ипак је главни Махинов удар усмерен низводно дуж Волге. По свему судећи, Махин је рачунао да овлада Саратовом и споји се са донским козацима који су опседали Царицин, али до тога није дошло. На 60 врста иза Вољска низводно дуж Волге долази до сусретне битке између Махина, који хрли ка Саратову, и црвених, после чега се офанзива на том працу обуставља.

После тога Махин усредсређује напоре на другим деловима фронта, ширећи територију под својом контролом и помажући суседима. У целини, Махинове операције на десној обали Волге прилично су успешне и поред тога што су Махину супротстављени одреди даровитог команданта В. И. Чапајева. Махинове јединице у лето 1918. ослобађају од црвених југозападни део Самарске и северни део Саратовске губерније. Борбе се воде и у Николајевском округу Саратовске губерније, познатом по својим револуционарним традицијама још од 1905. године. Вероватно је Махину добро дошло искуство у гушењу револуционарног покрета у тим крајевима током 1906-1907. Узгред, високо мишљење о Махиновом деловању у то време износи вођа есера В. М. Чернов који пише како је „видео на Вољско-Хвалинском фронту сељаке-добровољце Самарске и Саратовске

губерније који су започели борбу са бољшевицима малтене голоруки; то је била шачица људи који су под командом есера пуковника Махина почели борбу с једним кукавним топом, са пушкама разних калибра, готово без метака; али ја сам их затекао већ подношљиво опремљене и наоружане из освојених бољшевичких комора, како неустрашиво нападају четвороструко надмоћнијег непријатеља и поносе се својим ратним пленом – двадесет седам топова одузетих од бољшевика и окренутих против њих. Био сам сведок злосрећне завршнице борбе – када су те бивше фронташе, који су се борили као лавови, победници реакционари из разлога безбедности пребацили из завичаја у коме су сваки педаљ земље били спремни да својом крвљу залију – у туђе, дивље пустаре Средње Азије и где су жега и бездушност Дутовског козачког режима полако али сигурно исушили њихова уморна срца“.⁶⁴

Базиран у Хвалинску, Махин делује у неколико праваца – на запад, југозапад, југ и југоисток, помажући својим операцијама између осталог и уралским козацима. Махину је својствена велика лична храброст. Тако је у боју код Ливјанке 8. августа 1918. године, налазећи се у првој борбеној линији, свега 100 корака од непријатеља, рањен из пушке у лице, при чему му је пробијена десна горња вилична кост. То је зато што се приликом напада Махин обично вози у кочији испред главне заштитнице својих снага, испред њега крећу се само извиднице. Чим открије противника, Махин оставља кочије и лично врши извиђање. Тога пута црвени су се претварали да се предају, а када су им се бели приближили, отворили су ватру на њих. Један метак погодио је Махина у главу, ушавши крај носа и изашавши код увета.⁶⁵

Премда тешко рањен, Махин до краја остаје у строју и руководи бојем. Штавише, један мемоариста пише како је „чини се, у самом јeku борбе до батерије (2. Самарске – А. Г.) неочекивано на тропрегу стигао пуковник Махин, рањен у врат, и наредио да сместа напусте положај и повуку се. Упозоривши их да су се сви и то на свим деловима фронта већ повукли, некуд се брзо одвезао...“.⁶⁶ Црвени су у Ливјанки имали велике залихе материјала, око 500.000 рубаља. После првобитног Махиновог успеха уследио је неуспех после провокације црвених, који су ставили знаке за распознавање Народне армије и истакли беле заставе. У пресудној наредби после тог боја Махин истиче да је „храброст наших јединица несумњива. То и не може бити другачије пошто ми бранимо Велику Русију и Тековине Велике Револуције“.⁶⁷

Махин последњи долази у превијалиште. Махина превијају на пароброду, а затим превозе у штаб у Хвалинск, где се опет враћа на положај, игноришући категоричку забрану лекара.⁶⁸ Махина по други пут рањавају

у врат 30. септембра 1918. у боју код села Васиљевка и налази се на лечењу, предавши командовање штапском капетану Касаткину. Махин 16-19. августа одлази у Самару. По карактеристици Б. Б. Филимонова, он је „кадровски официр, старији – има 40-50 година, средњег раста, био у партији есера, изванредан борбени старешина“.⁶⁹

Махина 20. августа 1918. одлуком Комуча „због испољене храбрости и пожртвованости у бојевима против бољшевика“ производе у пуковника.⁷⁰ Према подацима, у Народној армији Хвалинског рејона било је 26. августа 1918. 329 официра, 10 лекара, 10 војних чиновника, 109 подофицира, 1.282 добровољца, 1.790 војних обвезника и 631 коњ.⁷¹ Дакле, у Махиновим јединицама било је 3.510 бораца.

Међутим, иницијатива већ прелази црвенима. Махинова офанзива запиње код Николајевска – његов одред га држи само један дан 20 августа.⁷² Већ 21. августа ујутру у град улазе јединице Чапајева.⁷³ Јединице Народне армије повлаче се ка Хвалинску. У јединицама избија епидемија тифуса и маларије.

Махин 6. септембра у 18 сати по други пут заузима Вољск, упавши у град готово за петама црвених. При томе му успева да потуче Вољску совјетску дивизију, у којој су погинули командант и начелник штаба, заробљено је око 400 људи, сва артиљерија дивизије (6 топова), митраљези и деловодство штаба дивизије.⁷⁴ Напад црвених на Хвалинск је одбијен. Махин даље развија успех. Генерал-мајор С. Чечек честита 9. септембра Махину успешна дејства.⁷⁵ У то време Махин моли штаб армије да му пошаље аутомобил, пошто је током Заволшке и Вољске операције морао да се вози кочијама, што је отежавало управљање јединицама.⁷⁶ Телеграф врло лоше ради, из Вољска се накупило мноштво непослатих телеграма.

Занимљиво је да је у то време Махин активни противник обнављања предреволюционарних награда, сматрајући такво награђивање неумесним.⁷⁷

И поред Махинових успеха, прилике се брзо мењају, и већ 12. септембра 1918. црвени без отпора заузимају Вољск, а 17. септембра под ударима 1. и 4. црвене армије пада Хвалинск. Ипак Махину готово одмах успева да преотме град, који је поново напуштен тек 29. септембра. Његове јединице се од Хвалинска повлаче ка Сизрању и даље ка Самари.⁷⁸ Јединице, које су се током лета и јесени 1918. готово непрекидно бориле, јако су исцрпљене. На прилазима Сизрању у рејону села Ореховка Махин води дводневни пресудни бој у коме је потукао црвене, коњичке извиднице његовог одреда стижу до Хвалинска, али то више не мења општу стратегијску ситуацију.

Из тог времена је сачувано писмо интенданта јединица Хвалинског рејона В. Ушакова брату у Омск, у коме пише: „Бићу до последњег дана у јединицама Хвалинског рејона. Потискују нас. У рукама народне армије

остао је на десној обали Волге само Сизрањ. Узрок наших неуспеха је одсуство жеље код мобилисаних да се боре са бољшевицима, и поред свих напора са њихове стране по питању пљачке, насиља и разбојништава. Дезертирало је 75% мобилисаних; опстајемо само на рачун официра и добровољаца; одиграва се уништавање свега интелигентног, одважног и родољубивог. Стање није безнадежно; још месец дана ћемо издржати. На своју велику жалост морам признати да се сопственим снагама не можемо дићи на ноге, толико смо постали подлаци и слаби под утицајем бољшевизма. У народној армији ништа није учињено за успостављање дисциплине; служе само они који то желе, а пошто нико није вољан да умире добровољно, чим почне пучњава војници беже. За успостављање дисциплине код нас засад ништа није учињено... Уздам се у Сибир и савезнике“.⁷⁹

Главкомандујући В. Г. Болдирјев пише о Махину: „сматрам га једним од најсрчанијих официра, коме у јединицама потпуно верују и поштују га“.⁸⁰

Извесне сумње у вези Махинових политичких погледа у то време може да распрши рапорт заставника 2. Оренбуршког козаачког пука Г. Л. Тимашева команданту пука војном старешини (*козачки чин у ранју мајора, њрим. њрев.*) Бичкову од 22. септембра 1918. године: „Реферишем да сам током свог боравака на Хвалинском фронту обратио пажњу на то да командант јединица Хвалинског рејона пуковник Махин слаби ионако слабу дисциплину у јединицама његовог фронта, што се види из следећих, премда и ситних, али карактеристичних примера: стигавши у мом одсуству у касарну Вољског дивизиона коњице у Хвалинску, где је боравила моја јединица, он је козаке, поздравивши се са њима, опоменуо како не треба одговарати „здро, господине пуковниче“, већ здраво грађанине пуковниче, на што су козаци одговорили да такву наредбу немају.

Затим су га козаци молили да им дозволи да се поцепана обућа замени новом, на шта им је пуковник Махин узвратио: „ваши заповедници вас шаљу само по униформи, а не да ратујете... Такву изјаву пук[овника] Махина сматрам безразложном.

После тога је окупио војнике дивизиона коњице и одржао им говор; између осталог је рекао да ће после рата са бољшевицима они (тј. војници) можда морати да се боре против генерала Краснова и Сибирских јединица; после чега су сви козаци са скупа отишли. Морам да приметим да је у свом истуреном штабу дозвољавао боравак сасвим страним цивилима, као што је напр., г[осподи]н Каменски, уредник или сарадник листа *Земља и Слобода*.

Тај лист је, под надзором пуковника Махина, писао отворено очито провокаторске чланке, као напр[имер] у једном броју тог листа је објављен чланак о некаквим необичним зверствима уралских козака у гр[аду]

Новоузенску и много др[угих] чланака. Ни на такве чланке пук[овник] Махин није обраћао пажњу.

Сем тога, приликом повлачења из Вољска дозволио је г[осподи]ну Чернову у селу Семјоновском да окупи војнички митинг на коме су били све сами безобразлуци, чуло се час ура, час звиждање, час непристојни повици.

Што се тиче борбених дејстава док сам се ја тамо налазио, могу рећи само то да је у таквим приликама немогуће ратовати. Кад је почело повлачење, ионако недисциплиноване јединице сасвим су се распале, бацали су оружје, прелазили на страну црвених. Виши официри сасвим су заборављали на јединице, њиховом смештају, препуштајући их судбини или издајући сасвим недопустиве наредбе, као што је, напр[имер] овде приложена наредба пуковника Розенбаума мојој полустотини под бр. 15, када је Апалиха ујутру још била у рукама противника и, сасвим пришивши селу, изгубио сам 2 козака Дмитрија Донковцева и Ивана Донскова, који су већ ушли у само село и били заробљени; на мене и коњичку извидницу изблиза је пуцано из митраљеза и пушака, а губитке нисмо имали захваљујући случајности и сумраку. Сматрам за обавезу да Вам реферишем о читавој слици расула на Хвалинском фронту, као и о узроцима тога, пошто ратовати у таквим приликама значи само кварити и деморалисати наше козачке јединице. Зас[тавник] Тимашев“.⁸¹

Наредног дана војни старешина Бичков саопштава у Самару команданту јединица Приволшког фронта: „...тренутно Пуковник Махин располаже 4. стотином мени повереног пука; сматрам неприкладним да се она налази у одреду Пуковника Махина и молим да се 4. стотина преведе на располагање заповедника одреда Сизранског фронта ради учешћа у борби са јединицама Чехословака. Истовремено о томе реферишем начелнику Војног одељења Оренбуршке козачке војске ради реферисања Војном Атаману исте војске“.⁸²

Махин, који има огроман ауторитет и у Народној армији и код Чеха (како истиче Ј. Сирови),⁸³ без обзира на то што је недавно рањен, преузима 5. октобра командовање свим руским јединицама Самаро-Сизранског рејона и треба да брани Самару. Независни Бакић, који је дотад био потчињен само штабу Народне армије потпао је под команду свог пређашњег колеге и, штавише, потчињеног за време борби на десној обалу Волге, што Бакић није могао позитивно да прими. Махин покреће уистину бурну делатност. Ствара дружине народне одбране, бави се евакуацијом Комуча. Издаје 6. октобра наредбу 1. Офицерском батальону да заузме положаје ради заштите евакуације, али официри одбијају да изврше наредбу, претећи Махину хапшењем, после чега се самовољно повлаче у позадину. Заузврат Махин издаје наредбу о расформирању батальона и ражаловању бунтовника

у редове.⁸⁴ Међутим, надређено команда укида ту наредбу, препоручивши официрима да му се извину. Махинов ауторитет је поткопан.

Самара пада 7. октобра, Махина именују за команданта Поволшког фронта, а од 9. октобра долази на чело Бузулучког дела фронта (касније – Бузулучка група Југозападне армије),⁸⁵ док руковођење Западним фронтом преузима чешки генерал Чечек.⁸⁶ У то време он се бави евакуацијом материјала железничке станице Кинељ, што му полази за руком 10. октобра – сви вагони су упућени ка Бугуруслану, скретнице дигнуте у ваздух, телеграфске жице уништене.⁸⁷ По мишљењу Дутова, Махинове јединице су приликом повлачења из Самаре учиниле све што је било могуће.⁸⁸

Бакић 11. октобра у 22 часа 30 минута из Бузулука упућује телеграм на име начелника штаба Врховног команданта са копијом у Оренбург атаману Дутову. Тај телеграм пуковника Бакића не може се никако другачије објаснити неко као покушај сплетке против свог непосредног заповедника. Бакић је телеграфисао: „Друга Сизранска пешадијска дивизија од почетка формирања 20. јуна ове године и од тог времена (тако је у тексту – А. Г.) налазила се непрекидно у борбама код Вољска, Хвалинска, Сизрања, на прузи Сизрањ [–] Самара [–] Кинељ. Формирање дивизије, колико су прилике дозвољавале, извршено је у приличној мери. Међутим, као заповедник дивизије малтене уопште нисам успевао да њоме командујем приликом извршавања борбених задатака: на Сизранском правцу 7. и 8. пук послати су под команду пуковника Махина, а преостали 5. и 6. пук су расцепкани улазили у састав јединица потчињених пуковнику Петржику, а сада – на Бузулучком правцу јединице дивизије које извршавају борбене задатке, опет су потчињене пуковнику Махину. Испада да сам ја као заповедник дивизије, одговоран за њено формирање и борбену обуку, лишен могућности да њоме руководим у боју, и ограничен само на позадинску и административну улогу. Захваљујући наведеном и уметавању (тако је у тексту – А. Г.) у руковођење јединицама дивизије лица са стране, која немају ништа заједничко са њом (тако је у тексту – А. Г.), дивизија је дошла [у] такво стање да се на њу као на борбену снагу готово не може рачунати (овде и даље текст подвучен у штабу Дутова – А. Г.). Према упутствима Штафрон⁸⁹ Поволшког после повлачења из Самаре дивизија је требало да се усредсреди [у] рејону Бузулук како би јединице довела у ред, али то није успело, и јединице су и даље у борбама, при чему сам опет лишен могућности да руководим јединицама у сваком погледу, пошто им, премда није мој заповедник, без мог знања наређује пуковник Махин. Реферишући о изложеном, молим за упутства: чиме је изазвано неповерење према мени као заповеднику дивизије у смислу руковођења њоме у борби и ако се установи да ја по својим службеним и борбеним

квалитетима не одговарам положају који заузима, онда одредити на моје место друго лице, пошто више не могу да поднесем крњење мог службеног положаја, друго [-] издати наредбу коме сам са дивизијом сада непосредно потчињен, треће [-] по чијем налогу ће се дивизија попуњавати војницима, последње је неопходно због значајне непопуњености захваљујући дезертирању мобилисаних, при чему неке артиљеријске јединице готово уопште немају послугу, четврто [-] хоће ли дивизији бити омогућено да се окупи среди разорену организованост јединица у потврдном случају, када и где, пето [-] како поступити са захтевима оренбуршких и уралских козака да им се предају разни материјали и наоружање, шесто [-] дати директиву, ко је одговорни борбени заповедник на Бузулучком правцу, пошто у вези тога засад никаквих упутстава немам, осим задатка да утврдим положаје [у] рејону Бузулука...Комдив 2. пешадијске пуковник Бакић“.⁹⁰ Искрено речено, Бакић обмањује кад наводи да Махин није његов непосредни заповедник, међутим, у том случају за њега циљ оправдава средства. Из Оренбурга је телеграм предат генералу Чечеку у Уфу и Чељабинск, по свој прилици у штаб Чехословачког корпуса. Сплетка „увреженог“ Бакића је успела, после извесног времена Махина смењују, и Бакић постаје самостални командант.

Већ 18. октобра 1918. Махина именују на положај команданта јединица Ташкентске групе и заповедника 1. Оренбуршке козачке пластунске⁹¹ дивизије са прекомадовањем у Оренбуршку козачку војску.⁹¹ Махин 20. октобра креће у Ак-Булак.⁹² Положаји официра штаба дивизије и Ташкентске групе били су спојени. Начелник Махиновог штаба постаје његов саборац из Поволжја капетан М. Н. Русет, касније – штапски капетан Касаткин. На чело Бузулучке групе долази пуковник А. С. Бакић. Нажалост, нису сачувани готово никакви документи о Махиновом службовању на новом положају. Зна се само то да је Махинова Ташкентска група после прегруписања требало да пређе у одлучан напад и заузме град Актјубинск, припремивши се „за непрестано напредовање ка Ташкенту“.⁹³

Војни старешина Н. Н. Лесевицки сећа се да је по повратку из Бузулука у Оренбург „био послат у Штаб Јужног одреда пуковника Махина (овде и даље – тако је у документу – А. Г.), а било ми је јако потребно и занимљиво да тамо одем, пошто сам у то време именован за Нач[елника] Артиљ[ерије] 1. Оренбуршког козачког корпуса, и наш корпус требало је да заузме управо тај део фронта. Махинин је био С. Р.,⁹⁴ те Дутов зато није имао у њега поверење, и ускоро је био принуђен да оде у Сибир“.⁹⁵

Налазећи се управо на том положају, Махин учествује у завери против атамана А. И. Дутова. Услед преврата у Омску на власт 18. новембра 1918.

§ Пластун – војник посебних козачких пешадијских стражарских и извидничких јединица (прим. прев.).

долази адмирал А. В. Колчак, поставши Врховни Управитељ и Врховни командант свих копнених и поморских оружаних снага Русије. Тај догађај је један од кључних у историји Белог покрета. По неким подацима, као могуће претенденте на положај Врховног Управитеља уочи преврата његови организатори разматрали су кандидатуре Дутова, генералштабног генерал-лајтнанта В. Г. Болдирјева и Војног атамана Забајкалске козачке војске пуковника Г. М. Семјонова. За кандидатуру Дутова залагао се Војни атаман Сибирске козачке војске генерал-мајор П. П. Иванов-Ринов.⁹⁶

Реакција политичких и војних званичника истока Русије на омске догађаје није ни издалека једноставна.⁹⁷ Фронт је психолошки био спреман за појављивање диктатора – гласине о припремању диктатуре проносиле су се још од лета 1918. године.⁹⁸ Атаман Дутов међу првим војним и политичким лидерима истока Русије 20. новембра 1918. званично (Указ Војне владе Оренбуршке козачке војске бр. 1312⁹⁹) признаје врховну власт Колчака и оперативно му се потчињава, што умногоме утиче на избор осталих лидера (до незваничног потчињавања Дутова Колчаку је, сасвим могуће, дошло већ 19. новембра или чак 18. пошто је 19-20. новембра датиран телефонски разговор Дутова са Колчаком, у коме атаман већ говори о извршавању Колчакових наредби). Како се сећа Г. К. Гинс, „он (Дутов – А. Г.) није намеравао да претендује на звање Врховног Управитеља. То би га везало, као човека који пре свега воли независност атамана. Он је одмах признао адмирала, али је у име Оренбуршке и Уралске војске затражио од адмирала да се изјасни о свом односу према Уставотворној скупштини, пошто је војска наводно узнемирена због сукоба између адмирала и Уставотворне скупштине“.¹⁰⁰

Непомирени са губљењем власти после преврата у Омску 18. новембра 1918 године, социјалисти неколико пута безуспешно покушавају реванш. Као један од најопаснијих за Бели покрет може се навести покушај преузимања власти путем завере против Војног атамана Оренбуршке козачке војске и команданта јединица Југозападне армије генерал-лајтнанта А. И. Дутова у Оренбургу. Сада ће бити речи о том и другим покушајима оружаног реванша есера у савезу са лидерима националних крајина.

Питања војног планирања у партији социјалиста-револуционара поверавана су професионалцима. Постојала је специјална војна комисија,¹⁰¹ у чији састав је улазио и Махин – један од главних учесника завере у Оренбургу. У историографији се Махин често приказује као жртва политичких прогањања, што по свој прилици има везе са недоступношћу и недовољним бројем извора за објективну оцену његове делатности.

Махин у ствари никаква жртва није био, већ је сасвим свесно учествовао у припреми преврата, представљајући међу завереницима снаге опозиционе атаману Дутову у армијској средини.

Управо он је био аутор извештаја о обнови Источног фронта против Немаца, као тајни консултант Комуча.¹⁰² При томе су многи чланови партије били склони да у њему виде потенцијалног војног вођу. Чак и после пропасти покушаја реванша лидери есера нису штедели похвале о њему. Вероватно су полагали велику наду у Махинове војне и организаторске способности. Тако председник Комуча В. К. Вољски у свом извештају на заседању IX Савета партије есера (јуна 1919. године) изјављује: „Само један је био код нас, један, чији лик се попут светлог зрака урезао у сваког ко се са њим сретао. Зналац ратне вештине, истински војни вођа, организатор који дубоко схвата душу народа и зна кључ за његову душу, пун личне наустрашивости и храбрости и најдубље оданости идеји демократске обнове Русије – такав је био незаборавни Фјодор Јевдокимович Махин... Ако је ико био достојан да постане војни руководица, шеф ратне вештине револуционарне демократске трудбеничке републике, то је био Махин. Ако се икоме могла уручити привремена¹⁰³ и политичка диктатура, онда једино Махину, славном и честитом демократи есеру, ретко моћне личности. Злакоб Комитета, који је у ратној вештини био принуђен да се ослања на есере Лебедева, Фортунатова, затим Взорова,¹⁰⁴ онемогућила га је да постави Махина у центар своје ратне вештине“.¹⁰⁵ Како пише С. Н. Николајев, „после пада Уфе, почетком јула, Комитет је могао да у органе централне управе Генералштаба уведе потпуковника Ф. Ј. Махина, али је погрешно, упутивши га на фронт...“.¹⁰⁶

Махина 18. октобра 1918. именују на положај заповедника 1. Оренбуршке козачке пластунске дивизије са прекомандовањем у Оренбуршку козачку војску.¹⁰⁷ Налазећи се управо на том положају, учествује у покушају социјалистичког реванша у Оренбургу. Сем тога, тај официр ужива поверење другог учесника завере – башкирског лидера А.-З. Валидова.¹⁰⁸ По његовој оцени, Махин је „драгоцен човек и мој лични друг“.¹⁰⁹

У пуковнику Ф. Ј. Махину партија есера има свог верног присталицу, што се не може рећи за друге више официре Народне армије, који су, како пише савременик, „водили за Комитет штетну политику, усмеравајући своју пажњу и напоре на јачање Сибирске владе, која је одговарала њиховим навикама и симпатијама“.¹¹⁰ Штавише, неки официри „у местима око Волге... више су волели да иду на југ у добровољачку армију, без обзира на њену удаљеност, а не у народну, у чију поузданост нису веровали, видећи у општем курсу политике одређену партијску струју“.¹¹¹ И, како касније пише управник надлештва унутрашњих послова Комуча П.Д. Климушкин:

„... између Комуча и официрства од самог почетка грађанског покрета на Волги настало је узајамно неразумевање које је потом довело до потпуног разилажења“.¹¹² Махин није био такав! Ипак, и то признају готово сви есеровски мемоаристи, лидери Комуча нису га оценили по заслуги, када су за то имали времена, и нису му поверили барем положај начелника штаба Народне армије, на који је Махин сасвим могао да рачуна.¹¹³ Можда се то десило због општег неповерења есера у војна лица. Већ у јесен 1918. из Махиновог штаба саопштавају: „Пуковник Махин хитно је отишао на фронт. Јако бисмо желели да добијемо К.“¹¹⁴ Пуковник Махин је именован за Команданта Ташкентске групе... можда... желео би [да буде?] макар на вашем¹¹⁵ фронту. Не знам да ли он сматра да је важније да остане на свом месту... мени се пак чини да он основано мисли да су га заборавили. Сам то није рекао, не губимо наду у то да ћемо се опет са Вама видети, премда смо се повукли у прилично забачени крај. На нашем фронту је наступила зима. Противник је активан. У најскорије време је могућ озбиљан сукоб; осећамо се отргнутим; немамо сазнања о збивањима. Молим да саопштите о општим приликама, о савезницима и вашим плановима дејстава...“.¹¹⁶ Нажалост, такви разговори, где се део сазнања подразумева или је шифрован, изазивају више питања него што дају одговоре.

У немогућности да утичу на одлуку Дутова, есери покушавају да осујете његове преговоре са Колчаком. Још пре 21. новембра долази до прекида везе с Оренбургом.¹¹⁷ Како се потом сећа генерал-лајтнант Генералштаба Д. В. Филатјев, „антидржавна партија [есера] и исти такав Комуч... сада су мирне душе спремни да зарате са позадином у име тријумфа партијских догми, а ако то још увек нису учинили, онда само зато што не поседују никакве снаге и нада у некакву мобилизацију ‘свих снага’ није се оправдала, као што се није остварила ни жеља да се у борбу с Омском увуку Чеси“.¹¹⁸

Догађаје у Оренбургу треба сматрати припремом једног од есеровских немира, што су благовремено откриле присталице омске власти. О томе сведочи и изјава В. М. Чернова у разговору са делегатима енглеске независне радничке партије у априлу 1920. о томе да је после догађаја у Јекатеринбургу и Чељабинску „борба пренета у Оренбург“.¹¹⁹ Премда се идеја немира у Оренбургу појавила међу завереницима још пре директива ЦК ПСР.

Већ 19. новембра (уосталом, у истом спису постоји и друго датирање разговора – 20. новембра) атаман Дутов саопштава Колчаку директном везом да „Комитет Уставотворне скупштине својим апелима омета рад и ремети мир. Све је то из Уфе. Реферишем да је у повереној ми армији све у потпуном реду. И ја верно извршавам Ваше наредбе [и] предузећу мере да армија не задире у политику. Молим од Вас директиве у погледу грађанских управа и становништва. Како се односе савезници и Чешки савет? Како

Америка, Италија и Јапан [?] Уверен сам да Чеси само из тактичких разлога не говоре отворено, док у души саосећају. Где је генерал Болдирјев и шта он предузима [?] Сада сам пресрео радио о томе да су савезници заузели Петроград – проверићу. Усрдно Вас молим за свакодневне директиве и потпуне информације, без тога се сада не може. Могу ли да рачунам на то [?] Нек је са срећом. Атаман Дутов“. Познат је Колчаков одговор: „...Од свег срца Вам захваљујем, господине атаману, за Ваш пристанак да радите со мнош [ради] општег циља спасења Отаџбине. Од свих примљених уверавања у подршку и помоћ од савезника и заповедника јединица посебно ценим Вашу помоћ и подршку као снажног браниоца и првог браниоца Отаџбине, који не прекида борбу са њеним непријатељима. Јуче је код мене била делегација представника свих козачких војски и саопштила ми да су солидарни са мнош и спремни да заједно радимо. Препреке за јавну безбедност потичу из извора који сте навели, а такође од партије, чија веза са бившом Владом је послужила као узрок Омских догађаја. Јако ме брине то питање, али ми је незгодно да Вам саопштим своје мишљење [тим] поводом и послаћу Вам шифром...“.¹²⁰

Оренбуршка завера је била опасна за беле зато што су међу њеним организаторима били представници неколиких различитих и прилично утицајних политичких снага: члан ЦК ПСР В.А. Чајкин, башкирски лидер А.-З. Валидов, казашки лидер и аутономаш М. Чокајев, представници оренбуршке козачке интелигенције: командант Ташкентске групе Југозападне армије генералштабни пуковник Ф. Ј. Махин и атаман 1. (Оренбуршког) војног округа пуковник К. Л. Каргин. И поред привидне „реакционарности“ козачке престонице, завереници су управо у Оренбургу могли да рачунају на подршку војних јединица у саставу Југозападне армије Дутова, непосредно потчињених ватреним противницима оренбуршког атамана Валидову и Махину. Освојивши власт, завереници би могли да поцепају антибољшевички табор на истоку Русије и самим тим узрокују пад читавог Источног фронта. Башкирски лидер А.-З. Валидов је, судећи по његовим успоменама, Колчака више мрзео него многи есери и отворено га називао својим непријатељем.¹²¹ Противречности се нагло појачавају када је 21. новембра објављена наредба Колчака о ликвидацији казашке и башкирске владе и о распуштању Башкирског корпуса. Касније, јануара 1919. године, Башкирска влада издаје наредбу о томе да ту наредбу сматра неважећом и приступа обнови корпуса.¹²²

Командовање корпусом 22. новембра преузима сам Валидов. По мишљењу генерала Акулињина, Валидов је стално преговарао директном везом са члановима Уставотворне скупштине у Уфи.¹²³ У циљу координације илегалног рада у Оренбург стиже члан ЦК ПСР, лидер туркестанских есера,

политичар крајње левог усмерења В. А. Чајкин. Он је давни друг Валидова, и лако су нашли заједнички језик.¹²⁴ Поводом Чајкинових политичких погледа посланик Ј. Ј. Лазарев у писму Ј. К. Брешко-Брешковској од 6. новембра 1918. пише: „Као непомирљиви левичар показао се члан ЦК Чајкин, млад, врло паметан и упоран човек, који оштро прекорева ЦК због тога што је допустио чак и Уфимско саветовање и очито учествовао у издаји и вероломству Уставотворне скупштине и саме партије есера...“.¹²⁵

Заједно са још једним будућим завереником – послаником из Ферганске области и другим помоћником председника Конгреса чланова Уставотворне скупштине (од муслиманске посланичке групе) Мустафом Чокајевом, Чајкин 22. новембра 1918. бежи из железничког вагона који их је довезао из Јекатеринбурга у Чељабинск. Међу посланицима се шири гласина да ће све њих ухапсити, те је Чајкину и Чокајеву наложено да за сваки случај припреме седам тропрега са поузданим кочијашима.¹²⁶ Они су изашли из вагона са свим својим стварима и више се у воз нису враћали. Како пише М. Чокајев: „Сада смо се уверили да нас заједничка борба са белима против бољшевика неће довести до нашег циља“.¹²⁷

Управо тада, према успоменама Чокајева, у њима сазрева план ослобађања Туркестана од црвених, и у том циљу је требало сменити Дутова.¹²⁸ Према томе, ту одлуку су донела двојица посланика неvezано за званичне директиве руководства партије и конгреса. Ако је у том погледу веровати Чокајеву, испада да су сви завереници имали разне циљеве, али исти план дејстава: смењивање Дутова и обнова власти Уставотворне скупштине.

Ради поређења, сâм Валидов касније о тим догађајима овако пише: „Једино што се могло учинити за победу демократије – то је да, договоривши се са уралским и оренбуршким козацима, верним демократској идеји, уклони генерал Дутов. Да је то успело, била би обновљена влада Комуча, и могли смо црвене опет потиснути преко Волге“.¹²⁹ Наравно, наивно је мислити да би обнова власти Комуча могла допринети било каквим успесима на фронту (по том питању приоритет очито има диктатура), али је у овом наводу садржан политички програм завереника.

Валидов лично врши инспекцију њему оданих јединица на Актјубинском фронту 6. и 25. новембра, управо на фронту се среће са будућим завереницима: пуковницима Махином и Каргином (Каргин је пре револуције извесно време био под тајним надзором полиције,¹³⁰ потиче из истог села Буранаја као и Махинов отац) и представницима Уралаца и са њима договара мере против Дутова.¹³¹ Свргавање Дутова, који је међу првима признао Колчака, за опозицију је могло постати симбол блиске победе и над самим Колчаком.

Према томе, прављене завере почиње барем од 25. новембра. Истог мишљења је и М. Чокајев, тврдећи да је „...тај преврат могао бити замишљен тек пошто је адмирал Колчак дошао на власт“.¹³² Међутим, у мемоарима Валидова постоји фраза која се већ односи на неуспешан исход завере, а која дезавуише претходни исказ: „Тако је за неколико сати пропао план припреман неколико месеци“.¹³³ У том случају би се почетак обликовања завере могао сместити у август-септембар 1918. – доба најоштријег сучељавања између Комуча и атамана Дутова, а Колчаков долазак на власт још више је допринео консолидовању леве антиколчаковске и антидутовске опозиције. Нажалост, свака завера, поготово неуспешна, оставља после себе врло мали број извора. Зато се не може тачно рећи када је та завера почела да се обликује.

Зна се само то да су уфимски есери активно учествовали у преговорима са својим присталицама на Јужном Уралу. У новембру 1918. М. А. Ведењапин преговара директном везом са пуковником Махином, а сама чињеница да у њима учествује, по мени представља злочин од стране Махина – војска не треба да се меша у политику. Има сазнања да су ти разговори били редовни, међутим, сачувани су текстови само два таква разговора. Између Уфе и станице Ак-Булак Ташкентске железнице, на којој се налазио Махин, одржан је 6. новембра први документовани разговор: „Ведењапин. Добар дан, Фјодоре Јевдокимовичу, имате поздрав од свих нас. Слушам Вас.

Махин. Здравом ми били, Мих[аило] Александровичу. Као прво, хтео бих да одговорим на Ваше питање [о] посредништву [у] ствари Мајстраха¹³⁴ са Петровичем.¹³⁵ Лично не могу да дођем на преговоре, већ могу само да говорим преко телефона, као друго да од Вас сазнам о општим приликама.

Ведењапин. Вас сам тражио зато што је Мајстрах указао на Вас, то је учинио само формално, унапред знајући да је суђење неоствариво. Опште прилике су следеће. Привремена Влада ће ових дана издати акт о ликвидацији свих обласних влада, између осталог и нашег Совјета. Сибирски апарат Министара и административни потчињавају се Привр[еменој] Вл[ади], другим речима Сибирска Влада постаје Сверуска (овде и даље – подвучено у документу – А. Г.). Сада је сва пажња усредсређена на то. Сада су се прилике [за] нас знатно погоршале. Конгрес у Јекатеринбургу започео је са радом. У Уфи смо нас четворица: Филиповски, Њестеров, Климушкин и ја. Код нас на фронту су само добровољачке јединице Капеља, Фортунатова, батаљон „Уставотворна скупштина“ и руско-чешки пук и ваше јединице. Постоји наредба ген[ерала] Болдирјева о престанку формирања добровољачких јединица и о распуштању постојећих. Ижевск се још увек бори, тамо су данас кренули Билинкин¹³⁶ и Несмејанов.¹³⁷ Донски¹³⁸ Вас поздравља и јако

моли да дођете код њега у Совјетску Русију. Стигао је курир из Дењикинске армије и саопштава да армија наводно броји до 120.000 бајонета.

Махин. На мом Ташкентском фронту приморали смо противника да пређе у одбрану. Ствари се мање успешно одвијају на Самарском фронту. Тамо је иницијатива у рукама противника. Перспективе је засад тешко тамо одредити, пошто ће у знатној мери зависити од броја савезничких јединица које ће се налазити у Русији. Лично и даље не верујем да ће са њихове стране у блиској будућности бити савезничке помоћи, али чврсти курс политике Привремене Владе наводи на помисао да она има велику реалну снагу, вероватно, притајену негде у Сибиру. Где је генерал Галкин. Онда је тешко објаснити (на томе се документ прекида – А. Г.).¹³⁹

Ведењапин у вези одлуке Омска о распуштању обласних влада 11. новембра разговара с оренбуршким представником башкирске владе: „У Омску је Сибирска Влада победила. Бојимо се да ће бити ликвидиран не само Савет Управитеља, него ће такође ликвидирати (овде и даље – подвучено у документу – А. Г.) договорене обавезе Комитета поготово договор између Комитета и Мале Башкирије и Алаш-Орде. Зато је неопходно да солидарно делујемо како наш договор не би био прекршен. Сматрам да је неопходан долазак Вашег представника у Уфу“.¹⁴⁰ Башкирци упућују своје представнике у Уфу, међутим, слабо су упознати са стањем у Омску.

Ведењапин 16. новембра разговара са начелником Махиновог штаба: „Крај апарата је начелник штаба пуковника МАХИНА. Командант јединица пуковник МАХИН око три дана не добија од Вас информације. Зато је наложио мени да са Вама поразговорам и сазнам када сте последњи пут послали редовне информације и, ако има нешто ново, будите љубазни да саопштите, а ја ћу записати.

ВЕДЕЊАПИН. Редовне информације шаљу се сваког дана. Јуче су последњи пут послате у 10 сати увече. Данас ћемо испитати шта је било са телеграмима који су Вам послати. Сада пак апсолутно нема времена и тешко је одлучити шта да Вам се сада саопшти. Вечерас ћемо се потрудити да Вам све саопшtimo. Срдачно поздравите Фјодора Јевдокимовича.

Начелник Штаба. Захваљујем. Последње вести које смо од Вас добили су од 13. овог месеца. Очигледно се негде задржавају, зато бих Вас молио да нам вести јављате директном линијом. Вести су нам крајње неопходне, пошто издајемо новине „Ташкентски фронт“ и потребан нам је материјал.

ВЕДЕЊАПИН. Потрудићемо се. Линија је често заузета војним депешама, и то нас лишава могућности непосредног слања. Сада ћу предузети мере како бисте добили вести.

НАЧЕЛНИК ШТАБА. Јако сам захвалан. Нека је са срећом“.¹⁴¹

Махинова веза с Уфом не престаје ни после омског преврата. Он опет 19-20. новембра разговара са Ведењапином. Махин изјављује: „Сада је на нама велики задатак спасења Русије и обнове граница, као што је Француска обновила седамдесет прве године. Ведењапин. – Дођите код нас, чекамо Вас. Сви Вас поздрављамо, сада се на Самарском фронту одвија наш офанзива и може се очекивати добрано лемање большевика (подвучено у документу – А. Г.)“. Махин на то узвраћа: „Ура. Трудићемо се, само даље од свих оних Самарских ауторитета који на врху творе здања војне моћи Русије. Потрудићу се да дођем код Вас. Чврсто држите своју Заставу. Довиђења“.¹⁴²

У ноћи између 1. и 2. децембра 1918. (по другим подацима које није могуће проверити, 6. децембра¹⁴³) завереници одржавају своје прво и последње саветовање у Оренбургу, у згради Караван-Сараја – резиденцији башкирске владе. Случајно или не, али нешто пре саветовања 19. новембра 1918. управника зграда Караван-Сараја Такиулу Алијева производе из потпоручника у поручника и истом наредбом из поручника у штапског капетана.¹⁴⁴ На саветовању, по успоменама једног учесника, М. Чокајева, присуствују: Валидов, Чокајев, Махин, Каргин и Чајкин.¹⁴⁵ Међутим, по мишљењу генералштабног генерал-мајора И. Г. Акуљињина, присуствовали су и чланови башкирске владе, тамошњи социјалистички лидери и неколико официра башкирских пукова.¹⁴⁶ Према том сведочанству треба бити прилично опрезан, пошто сâм Акуљињин, наравно, није био учесник саветовања и није могао знати тачан састав присутних.

На саветовању завереници утврђују састав будуће заједничке владе трију земаља (Казахстан, Башкурдистан, Козачка држава). Пуковник Махин треба да постане врховни командант, атаман 1. војног округа Каргин – војни атаман Оренбуршке козачке војске¹⁴⁷, Башкурдистан представља Валидов, Казахстан – представник Алаш-Орде у Оренбургу Сејдазим Кулмухамедович Кадирбајев (раније – опуномоћеник Комуча за Тургајску област, потврђен на положају 25. јула 1918. по представци Дутова¹⁴⁸) и М. Чокајев (положај министра за спољне везе), В. А. Чајкин такође добија положај у тој влади. Чајкин касније пише да је у Оренбургу имао „руководеће учешће у припреми устанка против атамана Дутова“.¹⁴⁹ Постоје сазнања о неодлучности завереника – тако је К. Л. Каргин предлагао да се са хапшењем Дутова сачека.¹⁵⁰

Током саветовања у Оренбургу су налазили четири башкирска пешадијска пука (1, 2, 4. и 5), Атамански дивизион Оренбуршке козачке војске, 1. Оренбуршки козачки резервни пук у коме су обучавани млади козаци, пратећа стотина и стражарска чета, а такође артиљеријске и техничке јединице.¹⁵¹ Према томе, завереници су, с ослонцем на башкирске јединице, сасвим основано могли да рачунају на победу. Међутим, поручник

Али-Ахмед Велијев (Ахметгали), по карактеристици Валидова – татарски трговац из Чељабинска¹⁵² – обавестио је о тајном саветовању заповедника града Оренбурга – капетана А. Заварујева, који је са своје стране упозорио на то главног заповедника Оренбуршког војног округа генералштабног генерал-мајора И. Г. Акуљињина. Одмах су доведени у борбену готовост Атамански дивизион и резервни пук, успостављен је надзор над Караван-Сарајем и касарнама башкирских јединица, на располагање заповедника града стављени су руски официри из башкирских пукова. Међутим, схвативши да је иницијатива прешла на присталице Дутова, Валидов у подне 2. децембра напушта град, одвозећи са собом све постојеће вагоне. Зауоставља се у селу Јермолајевка Оренбуршког округа Оренбуршке губерније. У сваком случају, покушај завере против власти Дутова и Колчака није успео.

Дутов 2. децембра 1918. пише помоћнику војно-поморског министра за козачка питања генерал-мајору Б. И. Хорошхину: „...мене на сваком кораку прогањају, али све док сам на свом положају – нећу напустити борбу, ма колико ми то понекад било тешко и криво. Козаци ме разумеју. И у самом Оренбургу имам моћне непријатеље – атамана Каргина и пук[овника] Махина. За карактеристику обојице упитајте Анисимова; ја да пишем нећу: дуго и много треба говорити. Башкурдистан је полудео и изразио непотчињавање адмиралу; нећу много да причам а ви тамо уредите тако да им не дају новац за њихове ствари, пошто је то злочин – живети од руског хлеба и сплеткарити и не потчињавати се власти. Пукове своје увукли су у политику, и морам да трошим много времена и напора да све доводим у ред. Алаш-орда такође гунђа, а Татари су већ изјавили неутралност. Одвратно је све то. Валидов – то је све сама глупост и неспоразум. Посла има тако много да већ трошим последње живце и невероватно сам уморан...“¹⁵³

Овде има смисла навести како је међусобне односе Дутова и Махина оценио С. А. Шчепихин: „...два медведа никако се не не могу саживети у једном, макар и обома рођеном, али, изгледа, тесном брлогу. Сем тога, Махин је отворени есер, а Дутов [–] ренегат. Махин је издајник и не може опрати тај антиетички, по погледима старог ратника Дутова, поступак. Ко једном изда, лако ће издати и други пут – с разлогом се вајкао Дутов. Махин није остајао дужан и вршио је есеровску пропаганду код свог савезника Дутова“.¹⁵⁴ Ма колико лоше се Шчепихин односио према Дутову, у тој ситуацији је Махин очито партијске интересе ставио изнад војничке дужности. Прилично редак случај у историји руске војске.

Потоње судбине завереника су различите. Према постојећим подацима, атаман Каргин је путовао по округу и агитовао козаке да прелазе код бољшевика,¹⁵⁵ по одлуци окружног конгреса 1. војног округа смењен је са свог положаја и чак доспео у затвор, па у одсуству Дутова пуштен, затим

поново ухапшен и послат у Штаб врховне команде,¹⁵⁶ касније су га црвени заробили код Иркутска и, по неким подацима, стрељали 1921. године по пресуди војног трибунала 5. армије. Чокајев је са супругом кренуо у Гурјев и даље у Баку. Вадим Чајкин је отпутовао заједно са њима.¹⁵⁷ Башкирске јединице су изведене из Оренбурга на појачање Северног дела Југозападне армије који је бранио територију Башкирије.¹⁵⁸ А.-З. Валидов је после извесног времена прешао на страну бољшевика.

Мислим да је легенда о Махиновом хапшењу и, тим пре, да су га у Владивостоку или Харбину убили сибирски официри¹⁵⁹ била подстакнута успоменама К. С. Буревоја.¹⁶⁰ У ствари, пуковник Махин је после пропасти завере добио од штаба Југозападне армије наређење да отпутује у Омск, и била му је зајемчена потпуна безбедност. У заповести за штаб 1. Оренбуршке козачке пластунске дивизије бр. 15 од 10. децембра 1918. наведено је да је командант дивизије пуковник Махин отишао на службени пут у Омск и скида се са снабдевања.¹⁶¹ Наредног дана дивизија је укинута. Командовање Ташкентском групом преузео је генерал-мајор Г. П. Жуков.

У Омску је Махин, по сведочанству Шчепихина, наводно поштено изјавио Колчаку да не може служити при диктатури.¹⁶² Тешко је рећи колико је веродостојан подробен опис прогањања Махина у Омску из пера генерала К. Ј. Гопера који је дуго сарађивао с есерима. Гопер пише да је наредбу да се Махин убије фактички одобрио начелник Колчаковог штаба Д. А. Лебедев у присуству генерал-квартирмјастора Штаба врховне команде генералштабног пуковника З. Ф. Церетелија. И поред свих недостатака Лебедева као генералштабног официра у то је тешко поверовати. Посебну улогу у организацији Махиновог убиства наводно је играо извесни пуковник Демерт.¹⁶³ Због велике сумњивости тих података нисам цитирао Гопера по том питању. Документовано се зна само то да је „с последњим омским експресом у Владивосток... стигао генералштабни пуковник Махин, са пратњом под заповедништвом штапског капетана Степанова, познатог по својој борби са бољшевизмом. Пуковник Махин се исељава у иностранство“.¹⁶⁴

Раздобље Махиновог боравка у емиграцији слабо је познато. По свој прилици, Махин се испрва упутио у Јапан.¹⁶⁵ Затим се преселио у Француску (Париз).¹⁶⁶ Сарађивао је у издањима партије социјалиста-револуционара „Pour la Russie“, усмереном против „диктатуре генерала“¹⁶⁷ и „Слобода Русије“. У емиграцији Махин припада левом крилу партије, активно учествује у раду „Административног центра“ – есеровске организације, усмерене на свргавање Совјетске власти, која се између осталог бави и обавештајним радом на територији Совјетске Русије (један од лидера те организације је А. Ф. Керенски), а од новембра 1920. Махин је члан колегијума службе за везе центра.¹⁶⁸ Новембра 1920. Махин треба да отпутује у Софију ради

организације пункта везе ка Одеси, Криму и Кавказу, али га руководство центра упућује на рад у Париз.¹⁶⁹ Затим се Махин пресељава у Праг.

Када је почео Кронштатски устанак, Махин и други есери који су се тих дана затекли у Ревелу (*Талину, њрим. њрев.*) требало је да помажу устаницима. Махин је учествовао у формирању есеровских дружина и одреда од бивших учесника Белог покрета на Северозападу Русије за подршку побуњеницима у Кронштату.¹⁷⁰ Сем тога, ревелска група чини све могуће ради обавештавања јавности о догађајима током тих немира.¹⁷¹ У пролеће 1921. Махин претпоставља да је у Русији, најзад, на помолу народни антибољшевички покрет.¹⁷²

Махин се, као искусни генералштабни официр бави дешифровањем писама из Совјетске Русије.¹⁷³ Сачувана су шифрована имена додељена Махину и другим есерима ради тајне унутарпартијске преписке. Махина су звали „Самуил“, „Георг“ и „Никанор“.¹⁷⁴ Поједини називи су прилично изразити. Ради поређења, Авксентјева су звали „Розалија“, социјалисте – „бактерије“, револуцију – „бура“, бољшевице – „дужници“, контрареволуцију – „суша“, десничаре – „пантљичаре“, а чланове Уставотворне скупштине – „патрицији“.¹⁷⁵

Постепено Махин све више прелази на леве ставове. Махинов политички став је јасније изражен у преписци из доба емиграције. Тако Махин 14. априла 1924. из Београда пише свом другу, бившем управнику финансијског надлештва Комуча И. М. Брушвиту у Праг о својој делатности у Југославији: „Велики посао сам обавио, припремио терен у влади[ним] круговима, а можда испадне бламажа. Црностотин[аши]*** има да тријумфују, а вера у нас коначно ће пропасти. Треба рећи да демократски рад сасвим зависи од успостављања нашег представништва. Пропадне ли та ствар – пропашће и последњи трачак наде у демократском делу избеглиштва“.¹⁷⁶ Или још један ништа мање красноречив цитат: „Морао сам овде да купујем литературу за Мво Иностр[аних] Дела, како бих разјаснио везу монархиста са Немцима. Исто кошта стотине динара. Али тај трошак нигде не сме да се прикаже...“.¹⁷⁷ По мишљењу лидера ПСР В. М. Чернова, изнетом у писму ЦК почетком 1921. године, Махин, као и сам Чернов, припада левом крилу партије.¹⁷⁸

На првом конгресу иностраних организација партије социјалиста-револуционара, одржаном у Прагу 16-24. новембра 1923 године, Махин је изабран за члана Обласног Комитета иностраних организација партије

*** Црностотинаши – погрдан надимак који су противници сместа дали „Савезу руског народа“ насталом 1905. године, док совјетски речници дају одредницу „погромашко-монархистичка организација“. Подробије вид. у књизи „Манипулација свешћу“ Сергеја Кара-Мурзе (прим. прев.).

– руководећег партијског органа у иностранству. Махин 1923. приликом уклањавања у чешки пољопривредни савез попуњава упитник у коме наводи да се родио у Иркутску 1882. године, до уписа у војну школу и по завршетку бавио се пољопривредом, поседовао кућу у селу Оренбуршка, обрађивао своју парцелу.¹⁷⁹

Махин се 1923. сели из Прага на позив краљевске владе¹⁸⁰ у Београд, где руководи београдским одељењем есеровске организације Земгор (Заједнички комитет Земског^{††*} и Градског савеза). После реорганизације, 1924. постаје председник Земгора у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (СХС, назив Југославије до 1929. године). Представништво Земгора у Београду званично је отворено 19. маја 1924. године.¹⁸¹ Истовремено је Махин члан и чешког Земгора.¹⁸² При тој организацији отвара биро за запошљавање, курсеве за преквалификацију, руски уметнички студио,¹⁸³ позоришни студио,¹⁸⁴ руску библиотеку (најмање 12.000 књига) која добија многа совјетска издања,¹⁸⁵ низ радионица и школа, научни институт за проучавање Русије при Земгору (од 1927. је на челу института). Земгор се надмеће са десничарским организацијама у борби за утицај у емигрантској средини, и несумњиво игра важну улогу у животу руске емиграције, пружајући помоћ руским избеглицама у најширем спектру питања, између осталог у запошљавању.¹⁸⁶ При београдском Земгору Махин 1927. ствара „Савез богаља и ислужених ратника“, у коме су углавном лица искључена из званичне белогвардејске организације „Савез руских војних инвалида“ в который входили, в основном, лица, исключенные из официальной белогвардейской организации „и в Белграде. к себе., као и лица непризната за војне инвалиде.¹⁸⁷ Нажалост, уочи немачке окупације Југославије архив Земгора је, изгледа, из безбедносних разлога уништен.¹⁸⁸

У једном од својих првих званичних писама српским властима на новом положају Махин пише: „Још није припремљен простор за демократизацију емигрантских маса. Званични представници руске емиграције најгори су непријатељи демократије... Делатност тих руских политичара пуна је духа нечувене злобе, нетрпељивости и жеље за осветом. У Краљевину СХС делимично је пресађена предреволюционарна самодржавна Русија која, поштено речено, јако личи на болшевичку Русију. Званични представници Руса мрзе либерализам и демократизам и бркају их са болшевизмом, који је заправо њихово чедо...“.¹⁸⁹

Значајно је што се Махин у то време оштро критички изјашњава о болшевицима: „Нажалост, руска револуција прешла је границе историјски нужног: њена судбина је доспела у руке политичке партије која је поставила на последње место интересе Русије и руског народа, а на прво место

†† Земство – локална самоуправа у царској Русији (прим. прев.).

истакла задатак да се руска револуција искористи за распиривање пожара светске револуције. У том пожару Русија има улогу да буде жеравица која ће запалити ватру, а сама се претворити у пепео. Вође бољшевизма врло добро су знале шта очекује Русију после њихових експеримената, али им то није сметало... Браниоци руске демократије, којима су подједнако страни и идеологија, и пракса апсолутизма, с једне стране, и режим комунистичке диктатуре, с друге стране, уверени су да ће идеја демократије на крају крајева победити...“.¹⁹⁰

Наравно, војна емиграција није остала дужна и похитала је да се огради од Махина. У редакцију београдског листа „Ново време“ 16. августа 1924. стигло је следеће писмо: „П[оштовани] Г[осподине] Уредниче. Молим Вас да у Вашем листу објавите следеће објашњење Рејонске Ураве Друштва официра Генералног Штаба у Краљевини СХС.: Због питања која стижу у Рејонску Управу – како се она односи према делатности у Краљевини СХС генералштабног пуковника Махина, Управа саопштава: 1) Да пуковник МАХИН није члан Друштва официра генералштаба у Краљевини СХС. и 2) Да није ни у каквој вези с Рејонском Управом и да његова делатност нема ничег заједничког с делатношћу Рејонске Управе. Председник Рејонске Управе КОЊИЧКИ ГЕНЕРАЛ Драгомиров“.¹⁹¹ Августа 1925. на заседању Совјета обједињених официрских друштава у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца разматрана је делатност Махина. Истакнуто је да „многобројне изјаве руских официра и нижих чинова сведоче о томе да ни МАХИН, ни установа на чијем је челу не уживају поверење широких кругова руских официра који живе у Краљевини СХС.“.¹⁹² Одлучено је да се влади скрене пажња на то да:

1. г. МАХИН је представник групе лица која припадају партији социјал-револуционара, а један од њених главних руководилаца г. ЧЕРНОВ учествовао је током Великог рата у злочиначком Цимервалдском конгресу у Швајцарској, који се изјаснио за нужност п о р а з а (с размаком у документу – А.Г.) Русије и њених савезника у Великом рату;

2. После одрицања Господара Императора Николаја II од Руског Престола партија социјал-револуционара, на челу са г. КЕРЕНСКИМ који је у своје руке приграбио државну власт, довела је Русију до бољшевизма.

3. Из наведених разлога, као и тога да социјал-револуционари и сада, настављајући своју пређашњу делатност међу руском емиграцијом ометају њен рад на обнови Отаџбине. Струја коју представља г. МАХИН међу огромном већином руских официра и Руса наилази на дубоко негативан односе и сам г. МАХИН, као партијски везан човек, не може бити непристрасан према лицима која не деле његова политичка уверења, па се сходно томе не може сматрати лицем компетентним за давање

непристрасних обавештења о Русима која одговарају стварности. Руски официри који себе поштују неће се обраћати г. МАХИНУ с молбама за препоруку, сматрајући да је такво обраћање за њих понижавајуће...”.¹⁹³

Познато је да су о Махину прикупљани компромитујући материјали.¹⁹⁴ Таква реакција беле емиграције није случајна. У једном писму с краја 1924. отворено се каже: „могло би се само смејати... кад све што Махин чини не би било претња уопште читавој руској ствари... у овом тренутку Махиново трабуњање... највише иде на руку лицима ненаклоњеним Русима“.¹⁹⁵ Махинов ватрени противник, који је против њега покренуо читаву кампању, био је угледни дипломата, монархиста, бивши руски посланик у Београду В. Н. Штрандман, који је био на челу Делегације за заштиту интереса руских избеглица. Махина је чак ухапсила београдска полиција, али је после два дана пуштен, пошто се умешало српско Министарство иностраних послова.¹⁹⁶ По неким подацима, до хапшења је дошло како би се Махин приморао да не иступа против десног крила емиграције.

Махин је био оснивач месечног српско-руског часописа „Руски архив“ („Русский архив“, 1928-1937. укупно 42 броја), посвећеног политици, култури и привреди Русије (главни уредник – угледни есер В. И. Лебедев) и „Друштва за проучавање совјетске културе“. У „Руском архиву“ објављивани су његови чланци о војно-политичким питањима и рецензије.¹⁹⁷ Министарство просвете препоручило је часопис свим школама Југославије ради упознавања са „братском Русијом“ и, по свему судећи, имао је бољу прођу код српских него код руских читалаца.

Међу највеће Махинове радове из тог раздобља спадају студије „Војна моћ Русије“, „Стратегијска ситуација на Далеком Истоку“ и „Стратегијски положај савремене Русије“, објављене у зборницима „Проблеми“, издаваним у Паризу.¹⁹⁸ Махинови радови на војно-политичке теме представљају озбиљне аналитичке студије са многобројним подацима, особеностима привреде, ратишта, војске, војне технике, снабдевања, планова страна. У својим радовима из тог раздобља Махин даје позитивну оцену развоју СССР-а, што сведочи о значајној еволуцији његових политичких погледа. Не чуди што је у десничарским круговима емиграције Махин сматран малтене большевичким агентом.¹⁹⁹

Још 1934. Махин пише о неминовности сукоба између СССР-а и Јапана, критикује јапански империјализам, заступајући интересе своје отаџбине. Рат на Далеком Истоку, по Махиновом предвиђању, из разлога опсежности ратишта мора постати маневарски. Занимљиво је да је црвену армију Махин називао руском.²⁰⁰ У радовима генералштабног официра садржана је анализа најважнијих војно-политичких истраживања тих година – радова А. А. Свечина, Б. М. Шапошњикова, Г. Гудеријана и других. Махин врло стручно

разматра питања као што су размештај индустрије у СССР-у, стање војне технике, ваздухопловства, морнарице. Он 1935. предвиђа рат СССР-а са Немачком. За разлику од многих војних аналитичара руске емиграције уочи будућег рата, Махин посебну наду полаже у совјетску омладину, по његовом мишљењу, прожету идејама родољубља и ентузијазмом у погледу одбране своје земље.

Занимљиви су Махинови судови у чланку „Војна моћ Русије“. Тако он пише: „Привременој влади није успело да створи нову армију на начелима која проистичу из нових идеја и оличавају нови дух земље. Услед тога дошло је до даљег продубљивања револуције, што се завршило Брест-Литовским споразумом... Стара Русија престала је да постоји. Грађански рат који је букнуо наставио је њено уништавање“.²⁰¹ Други Махинови искази још су занимљивији: „Без икаквог преувеличавања можемо рећи да никада, још од времена Петра Великог, у нашој земљи није придаван толики значај војсци, и никада земља није приносила за њу тако огромне жртве као током протеклог десетлећа (подвукао аутор – А. Г.)“.²⁰² По Махиновом мишљењу, „чудовишни темпо индустријализације... Диктиран је само нужношћу обезбеђивања нове оружане силе државе свим средствима савремене технике...“.²⁰³ Извлачећи закључак, Махин истиче да: „На опсежним руским границама стоји нови бранилац који је заменио стару руску војску с њеном двестагодишњом борбеном историјом. Његов задатак остаје исти: заштита целовитости државе и неприкосновености њених граница. Новом браниоцу је можда суђено да у блиској будућности изврши свој тежак задатак пред земљом. Сви они за које домовина није празан звук, у том за судбину Русије пресудном тренутку морају осећати обавезу да учине све како би нови руски бранилац могао да са чашћу, својственом великој земљи, изврши своју историјску дужност“.²⁰⁴ Такав закључак је сасвим противречан идејама главнине руске војне емиграције, која је у предстојећем рату ради свргавања бољшевичке власти тежила да подржи спољног непријатеља СССР-а.

Од 1934. до 1938. Махин је чувар архиве партије социјалиста-револуционара, што сведочи о посебном поверењу партијског руководства. У емиграцији се показао као активан публициста, аутор читавог низа публикација о оружаним снагама СССР-а и међународном положају, и слао извештаје листу „Нова руска реч“.

Махин 8. маја 1929. постаје члан масонске ложе Слога,²⁰⁵ 1933. члан је ложе у Земуну. Као и у случају генерала И. Г. Акуљињина, то се објашњава жељом за успостављањем неформалних контаката са локалном елитом. Током 1920-1930-их година Махин често путује у Праг и Париз, што очито има везе са његовом политичком делатношћу. И поред есеровских уверења, Махин остаје верник. Како се сећа један савременик, „Махин је

староверац који је сачувао сва руска обележја и држање, и ако му се стави шапка стрелца^{‡‡}, и без шминке би био живи споменик Москве из 17. века^{.206}

Махин се није прикључио оном делу емиграције који се ради борбе с болшевичким режимом спремао да подржи било ког спољног непријатеља СССР-а.^{.207} Заједно са неким другим есеровским посленицима 1932. потписује резолуцију поводом јапанске окупације Манџурије. Резолуција позива да се у случају рата између Јапана и СССР-а „буде са својим народом и на сваки могући начин спречавају покушаји заузимања територија које припадају Русији“.^{.208} Махин је 1936. међу потписницима изјаве „Русија под претњом рата и емиграција“. У изјави је садржан позив да се подржи СССР у случају могућег рата. Махин улази у редакцијски одбор одбранашког зборника „Проблеми“, чија су три издања штампана 1934. и 1936. у Паризу. Ти зборници у суштини представљају апологију совјетског режима.

Крајем 1930-х година Махин поново еволуира улево. Идејно је близак Републиканско-демократском удружењу у Паризу, 1938. учествује у раду Одбранашког покрета и објављује у Паризу књигу „Црвена армија“ која прославља совјетске оружане снаге.^{.209} Како сведоче његови саборци из партије, Махин је ушао у стаљинистички настројено крило партије.

Најзад, 1939. Махин раскида с есерима и постаје члан Комунистичке партије Југославије,^{.210} која је тада у илегали. Недавно су обнародовани подаци о томе да је Махин сарађивао са совјетском обавештајном службом. Као истакнути војни аналитичар, заинтересовао је италијанску обавештајну службу, која је хтела да успостави контакт са њим. Али је на крају контакт успостављен преко совјетског нелегалца Р. Бирка. Сâм Махин успео је да заврбује извесног агента „Милка“ из групе совјетског нелегалца „Крума“ који се бавио Балканом.^{.211} Убрзо на удицу свемоћног НКВД-а^{§§} доспева и Махин.

У априлу 1941. после напада Немаца на Југославију, Махин се прикључује српским четницима из армије генерала Драже Михајловића и одлази са њима у Сарајево, а затим доспева у црногорска брда. Ипак, у фрагментима свог дневника за 1941. годину, објављеним 1945. у листу „Црвена звезда“, Махин није ни споменуо да је пре тога био у четницима. Написао је да је 8. априла 1941. напустио Београд и побегао у Сарајево. У јуну се већ налазио у Црној Гори. Од почетка немачке окупације Махин је у илегали. Ни гестапо, ни српска Специјална полиција нису тада успели да ухвате ни Махина, ни његовог помоћника за обавештајни рад В. А. Лауданског.^{.212} Када је отпочео партизански покрет, затребала су Махинова војна знања. У четничким редовима стао је на чело прилично великог одреда.^{.213} Занимљиво – да

‡‡ Стрелец – војник стајаће, регуларне војске у Русији у 16-17. веку (прим. прев.).

§§ НКВД – Народни комесаријат унутрашњих послова (прим. прев.).

ли се тада сетио свог саборца из борбе на Волги 1918. године, Црногорца пуковника А. С. Бакића – пореклом из тих крајева?!

Исте 1941. године, како сведочи Махинов дневник,²¹⁴ бивши пуковник руског Генералштаба прелази на страну Јосипа Броза Тита и иступа као један од организатора партизанског покрета у Југославији. Махинова улога код Тита сасвим је непозната чак и стручњацима, али је, судећи по свеукупним постојећим сазнањима, била јако велика. Довољно је истаћи да октобра 1942. Махин живи заједно са Титом и његовим најближим саборцима у истом вагону. У вагону је смештено укупно 13 људи, укључујући самог Тита и његову љубавницу и секретарицу Зденку (право име и презиме – Даворјанка Пауновић).²¹⁵ Махин је војни саветник при Титовом Врховном штабу, поставши један од његових најближих сабораца. Парадокс историје – учесник Белог покрета на Истоку Русије Махин и југословенски интернационалиста Тито, који се у Сибиру борио са белима!²¹⁶

Најновије публикације докумената Коминтерне, са којих још увек није сасвим скинута ознака поверљивости, сведоче о Махиновој нелегалној делатности. Документи о то страни Махиновог живота чувају се у Москви у фондовима Руског државног архива социјално-политичке историје. Јосип Броз Тито, истакнути посленик Коминтерне, обавештава Москву о учешћу пуковника Махина у партизанском покрету. Тито, који у шифрованој коминтерновској преписци носи име „Валтер“, саопштава крајем августа 1942. да су Махина четници заробили, али им је наводно успело да га ослободе. Тврдећи да се Махин „добро држи“, Тито ипак моли да се о њему распитају у НКВД-у.²¹⁷ Из Москве саопштавају о Махиновој сарадњи са совјетском обавештајном службом. Тито је требало да се Махину обрати лозинком: „Поздрав од друга Правдина, ја сам дошао да наставим посао који је са Вама обављао Правдин“. Органи совјетске обавештајне службе (шифровани назив „суседи“) испољавају велико занимање и моле да се разјасне Махинове могућности у погледу садејства са Дражом Михајловићем. Москва жели да зна може ли Махин да се врати код Михајловића или на окупирану територију и одатле одржава везу. Ускоро је уследило прецизирање – требало је понудити Махину да обавља обавештајни рад на територијама под Немцима и Италијанима. Намеравао је да Фјодор Јевдокимович организује убацивање агената у суседне земље и одржава везу са њима. Други могући правац његове делатности требало је да буде рад на дезорганизацији Михајловићевих четника. У Москви чак предлажу да Махин организује отмицу једног од најближих Дражиних сабораца. Неуморни пуковник добија у Коминтерни шифровано име „Марс“. Москва у шифрованој поруци од 26. септембра 1942. упозорава Тита: „...имајте у виду – премда су суседи проверили Марса у раду, он ипак није њихов

кадровски представник, зато га је потребно контролисати у облику који не може да га увреди“.²¹⁸ Према томе, документовано је доказана Махинова сарадња са совјетском војно-политичком обавештајном службом, а управо такве функције је у то време обављала Коминтерна.

Махин ради у одељењу радија и пропаганде штаба Народно-ослободилачке војске Југославије (по неким подацима, био на челу), у то време сарађује са новинама и часописима, сачињава недељне прегледе стања на совјетском фронту, припрема информационе материјале за радио-станицу „Слободна Југославија“.²¹⁹ Затим је начелник историјског одељења Генералштаба југословенске армије. Истовремено пише велике пропагандистичке чланке о Суворову и Фрунзеу, живо се бави издаваштвом. У Београду је 1945. објављена његова брошура „Наша редовна војска“. Сем тога, Махиновом перу припада још неколико дела на српском језику.²²⁰ Махин од Југословена добија надимак „атаман“. У Титовом штабу га сматрају високообразованим човеком широких видика и великим родољубом.²²¹ Махин је у пријатељским односима са начелником југословенског Генералштаба генералом Арсом Јовановићем.

Фебруара 1944. Махина производе у генерал-лајтнанта југословенске армије, при чему га Тито лично обавештава о томе 24. фебруара 1944. године.²²² Махин верује у демократизацију бољшевизма и 1944. после пораза Немаца посећује СССР. Махин је за своју делатност одликован највишим орденима које је увео комунистички режим у Југославији, а такође совјетским орденом Лењина. По завршетку Другог светског рата Фјодора Јевдокимовича именују за начелника војних архива Југославије. У то време сарађује с комунистическим листом „Борба“, помаже у враћању у СССР дела злата које су Чеси однели из Сибира.²²³

Махин се неочекивано разболео и преминуо у Београду 2. (по другим подацима 3.) јуна 1945. године, убрзо после повратка са службеног пута у СССР. Таква подударност изазива разноврсне верзије о томе да генералова смрт није била природна. Било како било, Махин је сахрањен на београдском Новом гробљу у алеји народних хероја као национални херој Југославије, његовим именом је названа једна београдска улица, да би крајем XX века назив био промењен услед промене државне идеологије.²²⁴

Махинова жена се звала Устиња Митрофановна, она је подарила мужу тројицу синова (Петра, рођеног 27. јуна 1900. године, Георгија, рођеног 25. новембра 1902. и Михаила, рођеног 12. јануара 1907. године). Махинова вероватна кћер Вера била је 1941. ученица Руско-Српске женске гимназије у Београду.²²⁵ Махинова жена, као и он сам, потиче из староверске породице која признаје свештенство. После револуције Махинова породица остаје у Совјетској Русији, и Фјодор Јевдокимович на све могуће начине покушава

да своје најближе доведе код себе, користећи у ту сврху своје везе са Чесима (из времена Грађанског рата) и саборцима из партије.²²⁶ Нажалост, није му успело да то оствари.

По сведочењу Махиновог колеге генерала П. С. Махрова, „он се у емиграцији оштро оградио од организација ненаклоњених Совјетској Русији и почео да сарађује са Савезом Одбранашког покрета, борећи се против дефетистички настројене емиграције. Волео је Русију и душа га је болела када би нашој отаџбини запретила опасност с Истока или Запада. Проучавао је шта се дешавало у Сов[јетској] Русији и написао књигу о Црвеној Армији. Када је избио рат, Фјодор Јевдокимович је отишао са родољубима-Србима да се бори против хитлеровске армије, свестан да истовремено служи и својој Отаџбини. Имао је срећу да доживи дан када је видео своју домовину у слави. У приватном животу Фјодор Јевдокимович је био добродушан човек, а ако неког заволи, био му је веран друг до гроба. Имао је двојицу синова који су остали у СССР-у, и о њиховој судбини до последњег рата ништа није знао. Почивај у миру, драги мој пријатељу“.²²⁷

Животни пут пуковника Махина крајње је парадоксалан и нетипичан за обичног официра (макар и генералштабног). Очигледно да припадност оренбуршком козаштву није била за њега пресудна. По свој прилици је за његову самоидентификацију постала преовлађујућа испрва припадност категорији генералштабних официра, а затим и партијска припадност. После 1918. Махин више никада није био свој за руске офицере. Издаја бољшевика онемогућила му је повратак у РККА. Пошто се у лето 1918. на Волги доказао као прилично добар заповедник, Махин због својих политичких уверења и формално још једне издаје (овог пута већ антибољшевичком табору) није успео, за разлику од својих вршњака, да стекне генералски чин и направи упечатљивију каријеру код белих. Међутим, није постао свој ни за социјалисте-револуционаре, на шта је вероватно рачунао, – његови нови „другови“ сматрали су Махина потенцијалним контрареволуционаром. Ни коначно бацање комунистима у загрљај није обећавало Махину никакву корист. Још увек нису јасне околности његове смрти после повратка из СССР-а. Свакако да Махинова дејства чине извешан систем. Али, како ми се чини, његова судбина пружа очигледан пример животног пута „сувишног“ човека који је провео читав живот у мучним и често бесмисленим трагањима, готово увек на сопствену штету.²²⁸

¹ Видети: Ганин А. В. Атаман А. И. Дутов. М., 2006; Исти. Черногорец на русской службе: генерал Бакич. М., 2004; Исти. Судьба Генерального штаба полковника Ф.Е. Махина //Военно-исторический журнал. 2006. № 6. С. 54-58; Исти. „... От мысли, что рядом со мною в казачьей форме сидит тайный эсер, я был далек“ (Ф.Е. Махин) //Военно-исторический журнал. Интернет-приложение.

2006. № 3; Исти. Попытка свержения атамана А.И. Дутова в Оренбурге в декабре 1918 г. //История белой Сибири: Материалы 5-й международной научной конференции 4-5 февраля 2003 г. Кемерово, 2003. С.151-154; Исти. Заговор против атамана Дутова в воспоминаниях очевидцев //Археография Южного Урала. Материалы Третьей Межрегиональной научно-практической конференции 30 сентября 2003 года. Уфа, 2003. С. 27-36; Исти. Вожди антибольшевистского движения оренбургского казачества в Николаевской Академии Генерального Штаба, 1901-1914 гг.: Опыт историко-психологического исследования //Русский сборник. Исследования по истории России XIX - XX вв. Т. 1. М., 2004. С. 152-196; Каминский В.В. Почему генштабист РККА Ф.Е. Махин „открыл ворота“ Уфы белому Комучу 4 июля 1918 г.? //История белой Сибири. Материалы 5-й международной научной конференции. 4-5 февраля 2003 года. Кемерово, 2003. С. 140-147; Кобзов В., Кузнецов В. Зигзаги судьбы казаков Махиных //Гостиный двор (Оренбург). 2000. № 9. С. 97-104; Тесемников В. Югославская одиссея Федора Махина //Родина. 2007. № 8. С. 93-97.

- ² РГВА. Ф. 1412 (К). Оп. 1. Д. 13336. Л. 48.
- ³ Махров П. Памяти Ф.Е. Махина // Русские новости (Париж). 1945. № 16. 31.08. С. 6; Кобзов В., Кузнецов В. Зигзаги судьбы казаков Махиных // Гостиный двор (Оренбург). 2000. № 9. С. 98-99; Серков А.И. Русское масонство 1731-2000. Энциклопедический словарь. М., 2001. С. 530.
- ⁴ Ремизов А.М. Огонь вещей. М., 1989. С. 397.
- ⁵ Приказы по первому отделу Оренбургского казачьего войска. Оренбург, 1909. С. 159.
- ⁶ РГВИА. Ф. 1720. Оп. 6. Д. 63. Л. 96.
- ⁷ Исто. Л. 100.
- ⁸ РГВИА. Ф. 409. Оп. 3. Д. 5713. Л. 106.
- ⁹ РГВИА. Ф. 544. Оп. 1. Д. 1400. Л. 42.
- ¹⁰ РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 184169. Послужной список № 243-230. Л. 72.
- ¹¹ РГВИА. Ф. 544. Оп. 1. Д. 1420. Л. 70.
- ¹² Исто. Л. 62.
- ¹³ РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 184169. Послужной список № 243-230. Л. 72.
- ¹⁴ РГВИА. Ф. 544. Оп. 1. Д. 1432. Л. 8.
- ¹⁵ РГВИА. Ф. 544. Оп. 1. Д. 1360. Л. 297.
- ¹⁶ РГВИА. Ф. 544. Оп. 1. Д. 1453. Л. 5.
- ¹⁷ РГВИА. Ф. 544. Оп. 1. Д. 1343. Л. 149.
- ¹⁸ Махров П.С. В белой армии генерала Деникина: Записки начальника штаба Главнокомандующего Вооруженными Силами Юга России. СПб., 1994. С. 183; Кабаков А.М. Русское белое зарубежье о политической роли Красной Армии в Советской России. 1921-1924 гг. Дисс. к.и.н. Орел, 2005. С. 47.
- ¹⁹ РГВИА. Ф. 544. Оп. 1. Д. 1467. Л. 7.

- ²⁰ Исто. Л. 15.
- ²¹ Исто. Л. 7.
- ²² Исто. Л. 110б, 200б, 680б, 111.
- ²³ РГВИА. Ф. 409. Оп. 1. Д. 184169. Послужной список № 243-230. Л. 73.
- ²⁴ РГВИА. Ф. 2003. Оп. 1. Д. 1295. Л. 160.
- ²⁵ Высочайший приказ от 29 августа 1916 г. – Высочайшие приказы о чинах военных. 1916. Август (Библиотека РГВИА. Инв. № 14834). С. 44.
- ²⁶ Поляков-Литовцев С.Л. Из воспоминаний журналиста // Последние новости (Париж). 1935. № 5087. 26.02. С. 2.
- ²⁷ РГВА. Ф. 11. Оп. 5. Д. 125. Л. 97.
- ²⁸ Белоемиграција у Југославији 1918-1941. Т. 2. Београд, 2006. С. 188.
- ²⁹ РГВИА. Ф. 409. Оп. 3. Д. 5713. Л. 20б.
- ³⁰ По другим подацима, још 1906. – Судебный процесс над социалистами-революционерами. С. 895. Усталом, Махинов улазак у партију есера 1906. чини се мало вероватним, пошто су власти лако могле да сазнају за то, после чега би Махин морао да се опрости од војне службе, а вероватно би и доспео у затвор. Има указивања на то да се Махин са партијом есера упознао током школовања у академији Генералштаба, а члан партије је постао у годинама Првог светског рата – Белоемиграција у Југославији 1918-1941. Т. 2. Београд, 2006. С. 188. Ти подаци не противрече вероватном Махиновом уласку у партију 1917. године.
- ³¹ Махров П.[С.] Памяти Ф.Е. Махина //Русские новости (Париж). 1945. 31.08. № 16. С. 6.
- ³² Лебедев В.И. Борьба русской демократии против большевиков. Записки очевидца и участника свержения большевистской власти на Волге и в Сибири. Нью-Йорк, 1919. С. 21; Майский И.М. Демократическая контр-революция. М.-Пг., 1923. С. 151-152.
- ³³ Семенов (Васильев) Г. Военная и боевая работа Партии Социалистов-Революционеров за 1917-18 гг. Берлин, 1922. С. 15.
- ³⁴ РГВА. Ф. 11. Оп. 5. Д. 122. Л. 357.
- ³⁵ Цит. по: Каминский В.В. Почему генштабист РККА Ф.Е. Махин „открыл ворота“ Уфы белому Комучу 4 июля 1918 г.? // История белой Сибири. Материалы 5-й международной научной конференции. 4-5 февраля 2003 года. Кемерово, 2003. С. 142.
- ³⁶ РГВА. Ф. 11. Оп. 6. Д. 96. Л. 680б.
- ³⁷ Каминский В.В. Нав. дело, с. 144.
- ³⁸ Чернов В.М. Перед бурей. Воспоминания. Нью-Йорк, 1953. С. 368-369; Каревский А.А. Военное строительство правительств „демократической контрреволюции“ в Поволжье, на Урале и в Сибири. Зима-осень 1918 г. Автореф. дисс. к.и.н. М., 2001. С. 11.

- ³⁹ Епитет В. В. Каминског – Каминский В.В. Нав. Дело, с. 144.
- ⁴⁰ Гражданская война в Поволжье. 1918-1920. Казань, 1974. С. 63.
- ⁴¹ Семенов (Васильев) Г. Нав. дело, с. 40. У светлу горенаведених података не можемо се сложити са мишљењем В. В. Каминског о томе да је Ф. Ј. Махин на служби у РККА и при преласку на страну белих наводно деловао искључиво полазећи од извесних „социјалних расположења“ – вид.: Каминский В.В. Нав. дело, с. 141.
- ⁴² Ненароков А.П. Восточный фронт. 1918. М., 1969. С. 101.
- ⁴³ РГВА. Ф. 40218. Оп. 1. Д. 178. Л. 58об.
- ⁴⁴ Чечек С. От Пензы до Урала (Доклад, сделанный в Обществе Участников Волжского Движения) //Воля России (Прага). 1928. № 8-9. С. 264.
- ⁴⁵ ГА РФ. Ф. Р-5881. Оп. 1. Д. 764. Л. 24.
- ⁴⁶ У оригиналу „десна“ исправљено уместо „крива“ – А.Г.
- ⁴⁷ Има се у виду В. К. Вољски – А.Г.
- ⁴⁸ ГА РФ. Ф. Р-127. Оп. 1. Д. 3. Л. 25-27.
- ⁴⁹ Майский И.М. Нав. дело, с. 152.
- ⁵⁰ Каревский А.А. В.О. Каппель и Народная армия: к истории антибольшевицкой борьбы в Поволжье в 1918 г. //Каппель и каппелевцы. М., 2003. С. 367-368.
- ⁵¹ ГА РФ. Ф. Р-127. Оп. 1. Д. 8. Л. 99-99об.
- ⁵² Список войсковых частей, учреждений и заведений Народной армии. Составлен к 15 августа 1918 года. Публ. А.А. Каревского // Белая гвардия. Исторический альманах. 1999-2000. № 3. С. 99.
- ⁵³ РГВА. Ф. 39548. Оп. 1. Д. 1. Л. 19об.
- ⁵⁴ Каревский А.А. К истории Поволжской Народной армии Комитета членов Учредительного Собрания //Белая гвардия. Альманах. 1998. № 2. С. 8; Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. М., 1987. С. 581.
- ⁵⁵ ГА РФ. Ф. Р-5881. Оп. 1. Д. 387. Л. 18.
- ⁵⁶ ГА РФ. Ф. Р-5881. Оп. 1. Д. 764. Л. 22.
- ⁵⁷ РГВА. Ф. 39548. Оп. 1. Д. 1. Л. 13об.
- ⁵⁸ Исто. Л. 14.
- ⁵⁹ Исто. Л. 59
- ⁶⁰ Исто. Л. 44об.
- ⁶¹ ГА РФ. Ф. Р-6605. Оп. 1. Д. 8. Л. 14.
- ⁶² Голеевский Н.Н. Лето на Волге 1918 год //Russian Emigre Archives. Vol. 2. Fresno, 1973. С. 251.

- ⁶³ Гражданская война в СССР. Т. 1. Подавление внутренней контрреволюции. Срыв открытой интервенции международного империализма (октябрь 1917 г. – март 1919 г.). М., 1980. С. 185.
- ⁶⁴ Чернов В.М. Нав. дело, с. 382.
- ⁶⁵ ГА РФ. Ф. Р-5881. Оп. 1. Д. 764. Л. 41.
- ⁶⁶ Голеевский Н.Н. Нав. дело, с. 254.
- ⁶⁷ РГВА. Ф. 39548. Оп. 1. Д. 1. Л. 41об.
- ⁶⁸ Подполковник Махин // Возрождение (Симбирск). 1918. № 28. 25.08. С. 2.
- ⁶⁹ Филимонов Б.Б. Белая армия адмирала Колчака. М., 1997. С. 40.
- ⁷⁰ РГВА. Ф. 39548. Оп. 1. Д. 1. Л. 51об.
- ⁷¹ РГВА. Ф. 39548. Оп. 1. Д. 16. Л. 119.
- ⁷² Кутяков И.С. Боевой путь Чапаева. Изд. 4-е. Куйбышев, 1969. С. 37.
- ⁷³ Хлебников Н.М., Евлампиев П.С., Володихин Я.А. Легендарная чапаевская. Изд. 2-е, испр. и доп. М., 1970. С. 61.
- ⁷⁴ РГВА. Ф. 39548. Оп. 1. Д. 17. Л. 241-241об.
- ⁷⁵ Исто. Л. 6.
- ⁷⁶ Исто. Л. 233-233об.
- ⁷⁷ Исто. Л. 182-182об.
- ⁷⁸ РГВА. Ф. 39551. Оп. 1. Д. 7. Л. 212-212об.
- ⁷⁹ ГА РФ. Ф. Р-749. Оп. 1. Д. 51. Л. 157-157об., 158об. Частичную публикацию этого документа вид.: Капель и каппелевцы. М., 2003. С. 665-666.
- ⁸⁰ ГА РФ. Ф. Р-10055. Оп. 2. Д. 7. Л. 12об.
- ⁸¹ РГВА. Ф. 39944. Оп. 1. Д. 1. Л. 40-41.
- ⁸² Исто. Л. 41об.
- ⁸³ ГА РФ. Ф. Р-10055. Оп. 2. Д. 7. Л. 5об., 10об.
- ⁸⁴ РГВА. Ф. 39551. Оп. 1. Д. 7. Л. 219об.-220.
- ⁸⁵ Исто. Л. 92об.
- ⁸⁶ Исто. Л. 91, 92, 362.
- ⁸⁷ РГВА. Ф. 39551. Оп. 1. Д. 7. Л. 72. С тим у вези не улива поверење тврдња војног комесара 214. Симбирског пука Н.И. Кирјухина да су јединице РККА у Кинелу освојиле огромну количину трофеја – Кирјухин Н.И. Из дневника военного комиссара. Гражданская война 1918-1919 годов. М., 1928. С. 10.
- ⁸⁸ РГВА. Ф. 40307. Оп. 1. Д. 35. Л. 3-5.
- ⁸⁹ Тј. штаба фронта – А.Г.
- ⁹⁰ РГВА. Ф. 39477. Оп. 1. Д. 25. Л. 14-22.

- ⁹¹ Приказ по Оренбургскому казачьему войску № 326. 18 октября 1918 года – РГВА. Ф. 40327. Оп. 1. Д. 16. Л. 189.
- ⁹² РГВА. Ф. 40307. Оп. 1. Д. 35. Л. 13.
- ⁹³ Приказ войскам Юго-Западной армии 1918. 26.10. № 27. – РГВА. Ф. 40307. Оп. 1. Д. 35. Л. 14об.
- ⁹⁴ Тј. члан партије есера – А.Г.
- ⁹⁵ РГВА. Ф. 7. Оп. 5. Д. 180. Л. 302.
- ⁹⁶ Мельгунов С.П. Трагедия адмирала Колчака. Ч. 2. В преддверии диктатуры. Белград, 1930. С. 108.
- ⁹⁷ Подробнее об этом вид.: Ганин А.В. Атаман А.И. Дутов. М., 2006.
- ⁹⁸ ГА РФ. Ф. Р-6605. Оп. 1. Д. 8. Л. 36.
- ⁹⁹ ГАОО. Ф. Р-1912. Оп. 2. Д. 23. Л. 367-367об.
- ¹⁰⁰ Гинс Г.К. Указ. соч. Т. 2. Ч. 2. Верховный Правитель. С. 8.
- ¹⁰¹ Семенов (Васильев) Г. Нав. дело, с. 24.
- ¹⁰² Чернов В.М. Нав. дело, с. 371.
- ¹⁰³ Вероватно, грешка, тачније – „војна“ – А.Г
- ¹⁰⁴ Взорев В. – поручник, члан партије социјалиста-революционара, помоћник Н.А. Галкина на положају управника војног надлештва Комуча, фактички вршилац дужности комесара при њему – А. Г.
- ¹⁰⁵ Судьба Учредительного собрания. Доклад председателя Комуча В.К. Вольского. Публикация С.А. Павлюченкова //Исторический архив (Москва). 1993. № 3. С. 138.
- ¹⁰⁶ Николаев С.Н. Политика „Комуча“ (Опыт характеристики) // Гражданская война на Волге в 1918 г. Сб. первый. Прага, 1930. С. 140.
- ¹⁰⁷ Приказ по Оренбургскому казачьему войску № 326. 18.10.1918 г. – РГВА. Ф. 40327. Оп. 1. Д. 16. Л. 189.
- ¹⁰⁸ РГВА. Ф. 461 (К). Оп. 2. Д. 142. Л. 18.
- ¹⁰⁹ Тоган З.-В. Воспоминания. Борьба мусульман Туркестана и других восточных тюрков за национальное существование и культуру. М., 1997. С. 174.
- ¹¹⁰ Николаев С.Н. Политика „Комуча“ (Опыт характеристики) // Гражданская война на Волге в 1918 г. Сб. первый. Прага, 1930. С. 142.
- ¹¹¹ Лейтенант N.N. Записки белогвардейца //Архив русской революции. Т. X. Берлин, 1923. С. 84.
- ¹¹² Климушкин П.Д. Борьба за демократию на Волге //Гражданская война на Волге в 1918 г. Сб. первый. Прага, 1930. С. 90.
- ¹¹³ Николаев С.Н. Политика „Комуча“... С. 140; Майский И.М. Нав. дело, с. 151.
- ¹¹⁴ Можда је то скраћеница од презимена Климушкин – А.Г.
- ¹¹⁵ Изгледа да се ради о Самарском фронту – А.Г.

- ¹¹⁶ ГА РФ. Ф. Р-144. Оп. 1. Д. 22. Л. 53.
- ¹¹⁷ РГВА. Ф. 39610. Оп. 1. Д. 27. Л. 18.
- ¹¹⁸ Филатьев Д.В. Катастрофа Белого движения в Сибири 1918-1922. Воспоминания очевидца. Париж, 1985. С. 36.
- ¹¹⁹ Протокол свидания Чернова с членами английской делегации, обнаруженный при аресте члена партии с.-р. т. Гончарова 23 VI (1920 г.) // Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. Т. 3. Ч. 2. Октябрь 1917 г. – 1925 г. Сост. Н.Д. Ерофеев. М., 2000. С. 651.
- ¹²⁰ ГА РФ. Ф. Р-144. Оп. 1. Д. 22. Л. 34, 36. С извесним нетачностима објављено у књ.: Плотников И.Ф. Александр Васильевич Колчак: исследователь, адмирал, Верховный правитель России. М., 2002. С. 307-308.
- ¹²¹ Тоган З.-В. Нав. дело, с. 175.
- ¹²² РГВА. Ф. 40786. Оп. 1. Д. 3. Л. 112.
- ¹²³ Акулинин И.[Г.] Колчак и атаман Дутов... // Возрождение (Париж). 1930. № 1711. 07.02. С. 2.
- ¹²⁴ Тоган З.-В. Нав. дело, с. 106, 117-118.
- ¹²⁵ Окончательная гибель Всероссийского Учредительного Собрания. Сентябрь-декабрь 1918 г. Публикация И.Ф. Плотникова // Исторический архив (Москва). 1999. № 4. С. 150.
- ¹²⁶ Святицкий Н.[В.] Нав. дело, с. 114.
- ¹²⁷ РГВА. Ф. 461 (К). Оп. 2. Д. 142. Л. 18.
- ¹²⁸ Исто.
- ¹²⁹ Тоган З.-В. Нав. дело, с. 185.
- ¹³⁰ ГАОО. Ф. 10. Оп. 4. Д. 420. Л. 278-278об.
- ¹³¹ Тоган З.-В. Нав. дело, с. 187.
- ¹³² РГВА. Ф. 461 (К). Оп. 2. Д. 142. Л. 17.
- ¹³³ Тоган З.-В. Нав. дело, с. 187.
- ¹³⁴ Ради се о извесном Владимиру Мајстраху (Мајстрахову) – активисти партије есера који је касније прешао код бољшевика (Вид. такође РГВА. Ф. 110. Оп. 1. Д. 36. Л. 101) – А.Г.
- ¹³⁵ Ко је „Петрович“ није установљено, али је из других докумената познато да је играо важну улогу у војној организацији ПСР, између осталог, после преврата у Омску молили су га да пошаље пук Тараса Шевченка у Чељабинск „Бјанкином брату на умору“ (ГА РФ. Ф. Р-144. Оп. 1. Д. 22. Л. 26об.). Изгледа да се ради о некаквим есеровским шифрованим називима – А.Г.
- ¹³⁶ Билинкин А.С. – члан ПСР, кандидован за члана Уставотворне скупштине од Румунског фронта. Управник надлештва правде Савета управника надлештава (1918) – А.Г.

- ¹³⁷ Несмејанов В.А.? – члан ПСР, учесник московске борбене организације, напустио ПСР новембра 1918. – А.Г.
- ¹³⁸ Донској Дмитриј Дмитријевич (1881-1936) – члан ПСР (најкасније 1907. године), лекар, члан ЦК ПСР (од 12.1917). Руководио војном комисијом ЦК ПСР (1918). Један од руководиоца есеровске антибољшевичке илгале у Москви. Ухапшен од стране ВЧК у лето 1919. године, а 1924. протеран у Наримску покрајину, радио у рејонској болници. Извршио самоубиство – А.Г.
- ¹³⁹ ГА РФ. Ф. Р-144. Оп. 1. Д. 22. Л. 16.
- ¹⁴⁰ Исто. Л. 20.
- ¹⁴¹ Исто. Л. 25.
- ¹⁴² Исто. Л. 37.
- ¹⁴³ Национально-государственное устройство Башкортостана (1917-1925 гг.). Документы и материалы. В 4 т. Т. 2. Ч. 1 Уфа, 2002. С. 10.
- ¹⁴⁴ Приказ по Башкирскому войску. 1918. 19.11. № 8 – РГВА. Ф. 40786. Оп. 1. Д. 3. Л. 56-56об.
- ¹⁴⁵ РГВА. Ф. 461 (К). Оп. 2. Д. 142. Л. 18.
- ¹⁴⁶ Акулинин И.[Г.] Колчак и атаман Дутов...//Возрождение (Париж). 1930. 07.02. № 1711. С. 2.
- ¹⁴⁷ РГВА. Ф. 461 (К). Оп. 2. Д. 142. Л. 18.
- ¹⁴⁸ ГА РФ. Ф. Р-749. Оп. 1. Д. 39. Л. 48-48об.
- ¹⁴⁹ ГА РФ. Ф. Р-9427. Оп. 1. Д. 391. Л. 1.
- ¹⁵⁰ Иртыш. Голос Сибирского казачьего войска. Журнал еженедельный (Омск). 1919. №7. 28(15).02. С. 16.
- ¹⁵¹ Састав јединица гарнизона града Оренбурга у тренутку завере пронађен је у једном једином документу – Заповести за гарнизон Оренбурга бр. 79 од 18.11.1918 г. са редоследом купања јединица у градским купатилима за наредну недељу – РГВА. Ф. 40213. Оп. 1. Д. 2347. Л. 50.
- ¹⁵² Тоган З.-В. Нав. дело, с. 187.
- ¹⁵³ Письма атамана Дутова //Наш путь. Ежемесячный журнал Дальбюро ЦК РКП (Чита). 1923. Апрель. № 8. С. 48.
- ¹⁵⁴ ГА РФ. Ф. Р-6605. Оп. 1. Д. 8. Л. 23.
- ¹⁵⁵ Иртыш. Голос Сибирского казачьего войска. Журнал еженедельный (Омск). 1919. №7. 28(15).02. С. 16.
- ¹⁵⁶ ГА РФ. Ф. Р-341. Оп. 1. Д. 52. Л. 52, 60.
- ¹⁵⁷ Аманжолова Д.А. Казахский автономизм и Россия. М., 1994. С. 190.
- ¹⁵⁸ РГВА. Ф. 39514. Оп. 1. Д. 6. Л. 2; Акулинин И.Г. Оренбургское казачье войско. С. 103.
- ¹⁵⁹ Вид., напр.: Гоппер К.[Я.] Нав. дело, с. 107.

- ¹⁶⁰ Буревой К.[С.] Колчаковщина. М., 1919. С. 14.
- ¹⁶¹ РГВА. Ф. 39866. Оп. 1. Д. 1. Л. 17.
- ¹⁶² ГА РФ. Ф. Р-6605. Оп. 1. Д. 8. Л. 37.
- ¹⁶³ Гоппер К.[Я.] Нав. дело, с. 107-108.
- ¹⁶⁴ Выселение полковника Махина //Енисейский вестник (Воля Сибири). Издается при Управлении Енисейской губернией (Красноярск). 1919. № 21. 08.02 (26.01). С. 3.
- ¹⁶⁵ Вероватно је о њему написао В.Г. Болдирјев у својим успоменама: „Токио. 30. јануара. Навратио Махин. Узнемирен је падом Оренбурга и другим неповољним вестима из Сибира. Опет ме наговара да одем у Париз, где би, по његовом мишљењу, мој глас угледног војног лица и бившег члана владе имао велику тежину“ - Болдырев В.Г. Нав. дело, с. 176.
- ¹⁶⁶ Можда је он аутор следећег писма (датираног у почетак јула 1919), по свој прилици адресираног В.Г. Болдиреву (премда поједине особености тог документа изазвају сумњу како у авторство Ф. Ј. Махина тако и у то да је адресат био Болдирјев): „Врло поштовани генерале (Јако се извињавам што не знам име ни име по оцу (врло чудна за Ф.Ј. Махина примедба на крају странице – А.Г.)). После странствовања стигао сам некако до Париза, био сам у Лондону у пролазу. У Париз сам стигао крајем маја. Како овде, тако и у Лондону званична оријентација је колчаковска. Изгледа да су се чланови директоријума поцепали у погледима на руску политику, део је склон помирењу са Колчаком, други се држи става – ни Лењина, ни Колчака. Нажалост, како су показали догађаји, Колчак није био у стању да спасе земљу. Мислим да ће Дењикин доживети исту судбину. Ни Колчак, ни Дењикин не могу да створе масовне покрете народа, не могу му прићи с таквим идеалима који би имали у виду срећу народну. Изгледа да званични представници Енглеске и Француске покушавају све како би подржали савремене вође антибољшевики војске, али, убеђен сам, све док се не покрене инострана војска не може се рачунати на успех. Писмо Ваше Вашој супрузи послао сам у Јекатеринодар са [М. С.] Адемовом, који је заједно са ген. [Д. Г.] Шчербачовом путовао из Париза на Дењикински фронт. Мислим да је стигло до одредишта. Засад остајем у Паризу и упознајем се са наравима и расположењима француске масе. Овде се народ буну исто као и у другим земљама, али изгледа да је до револуције још далеко. Ја сам уопште потиштен због оног хаоса идеја који влада у овдашњем руском друштву, у којем никог не видим ко би сасвим објективно радио у име Русије и Народа. Јако бих желео да добијем од Вас макар кратко писамце. Желим вам све најбоље. О. Махин. Адрес: Paris, 17 rue la Fremoille VIII Mme Sergeeff pour Mer Makhine“. – ГА РФ. Ф. Р-10055. Оп. 2. Д. 8. Л. 146.
- ¹⁶⁷ Мельгунов С.П. Трагедия адмирала Колчака. Ч. 3. Т. 1. С. 319.
- ¹⁶⁸ ГА РФ. Ф. Р-5893. Оп. 1. Д. 19. Л. 12.
- ¹⁶⁹ ГА РФ. Ф. Р-5893. Оп. 1. Д. 30. Л. 4.
- ¹⁷⁰ Судебный процесс над социалистами-революционерами. С. 827.
- ¹⁷¹ Вишняк М.[В.] Годы эмиграции 1919-1969. СПб., 2005. С. 120.

- ¹⁷² Работа эсеров за границей. По материалам Парижского архива эсеров. М., 1922. С. 15.
- ¹⁷³ Вишняк М.[В.] Нав. дело, с. 141.
- ¹⁷⁴ ГА РФ. Ф. Р-5893. Оп. 1. Д. 4. Л. 6, 19; Д. 5. Л. 19; Д. 85. Л. 23.
- ¹⁷⁵ ГА РФ. Ф. Р-5893. Оп. 1. Д. 4. Л. 1-3, 6-7.
- ¹⁷⁶ ГА РФ. Ф. Р-5789. Оп. 1. Д. 36. Л. 7-7об.
- ¹⁷⁷ Исто. Л. 8об-9.
- ¹⁷⁸ The Socialist-Revolutionary Party After October 1917. Documents from the P.S.-R. Archives / Marc Jansen [ed.]. Amsterdam, 1989. P. 642.
- ¹⁷⁹ ГА РФ. Ф. Р-5768. Оп. 1. Д. 35. Л. 93.
- ¹⁸⁰ Јовановић М. Досељавање руских избеглица у краљевину СХС 1919-1924. Београд. 1996. С. 303.
- ¹⁸¹ Арсеньев А.Б. У излуцины Дуная. Очерки жизни и деятельности русских в Новом Саду. М., 1999. С. 73.
- ¹⁸² Очерк деятельности Объединения Российских Земских и Городских Деятелей в Чехословацкой Республике („Земгор“). 17 марта 1921 года – 1 января 1925 года. Прага, 1925. С. 12.
- ¹⁸³ Йованович М. Русская эмиграция на Балканах 1920-1940. М., 2005. С. 304.
- ¹⁸⁴ Белоемиграција у Југославији 1918-1941. Т. 1. Београд, 2006. С. 288.
- ¹⁸⁵ Сухомлин В. Гитлеровцы в Париже //Новый мир (Москва). 1965. № 11. С. 152.
- ¹⁸⁶ ГА РФ. Ф. Р-6094. Оп. 1. Д. 85. Л. 3.
- ¹⁸⁷ ГА РФ. Ф. Р-5968. Оп. 1. Д. 121. Л. 60.
- ¹⁸⁸ Белоемиграција у Југославији 1918-1941. Т. 1. Београд, 2006. С. 447.
- ¹⁸⁹ Цит. по: Йованович М. Нав. дело, с. 52-53.
- ¹⁹⁰ Исто. С. 75.
- ¹⁹¹ ГА РФ. Ф. Р-5945. Оп. 1. Д. 86. Л. 118.
- ¹⁹² ГА РФ. Ф. Р-5826. Оп. 1. Д. 23. Л. 197.
- ¹⁹³ Исто. Л. 197-197об.
- ¹⁹⁴ ГА РФ. Ф. Р-5893. Оп. 1. Д. 24. Л. 84-84об.
- ¹⁹⁵ ГА РФ. Ф. Р-5809. Оп. 1. Д. 10. Л. 40-41.
- ¹⁹⁶ Белоемиграција у Југославији 1918-1941. Т. 2. Београд, 2006. С. 180.
- ¹⁹⁷ Махин Т. Алексије Јелачић: На прелому. - М.М. Пешић: Нови Јесењин // Руски Архив (Белград). 1934. № XXVI-XXVII. С. 308-311; Исти. Стратегиски положај на Далеком Истоку (са 2 шеме) //Руски Архив. 1934. № XXVIII-XXIX. С. 92-114; Исти. Друга пјатилетка СССР //Руски Архив. 1934. № XXVIII-XXIX. С. 281-298; Исти. Из живота Совјетске Русије //Руски Архив. 1935.

- № XXX-XXXI. С. 243-255; Исти. Strategijski položaj Nemačke (sa kartom) // Руски Архив. 1936. № XXXVI-XXXVII. С. 148-167; Исти. „Knjiga o Balkanu“. I. Izd. Balkanskog instituta 1935-1936. g. 1934: Revue Internationale des Etudes Balkaniques, T. 1. Beograd. //Руски Архив. 1936. № XXXVI-XXXVII. С. 191-192; Исти. Погледи совјетске војне књижевности на војне савезе, конвенције и коалиције //Руски Архив. 1936. № XXXVIII-XXXIX. С. 148-154.
- ¹⁹⁸ Махин Ф.[Е] Стратегическая обстановка на Дальнем Востоке //Проблемы. Сб. 1. Угроза войны. Париж, 1934. С. 39-76; Исти. Военная мощь России //Проблемы. Сб. 2. Защита страны. Париж, 1935. С. 57-149; Исти. Стратегическое положение современной России //Проблемы. Сб. 3. Перед грозой. Париж, 1936. С. 42-147.
- ¹⁹⁹ Белоемиграција у Југославији 1918-1941. Т. 2. Београд, 2006. С. 182.
- ²⁰⁰ Махин Ф.[Е] Стратегическая обстановка на Дальнем Востоке // Проблемы. Сб. 1. Угроза войны. Париж, 1934. С. 58.
- ²⁰¹ Махин Ф.[Е] Военная мощь России //Проблемы. Сб. 2. Защита страны. Париж, 1935. С. 86.
- ²⁰² Исто. С. 136.
- ²⁰³ Исто
- ²⁰⁴ Исто. С. 149.
- ²⁰⁵ РГВА. Ф. 1412 (К). Оп. 1. Д. 13336. Л. 48.
- ²⁰⁶ Руска галерија сликара А.Л. Билиса //Руски архив. Часопис за политику, културу и привреду Русије (Београд). 1931. № 13. С. 15.
- ²⁰⁷ Вид., напр.: Чему свидетели мы были... Переписка бывших царских дипломатов 1934-40. Сб. документов. Кн. 1. 1934-1937. М., 1998. С. 58.
- ²⁰⁸ Цит. по: The Socialist-Revolutionary Party After October 1917. P. 744.
- ²⁰⁹ Makhine Th. L'armée rouge. P., 1938.
- ²¹⁰ Vojna Enciklopedija. Drugo izdanje. Т. 5. Beograd, 1973. С. 208.
- ²¹¹ Мотов В. Пришло время рассказать... Финал (Бирк в Италии) // Новости разведки и контрразведки (Москва). 2004. № 19-20 (196).
- ²¹² Тимофеев А.Ю. Положение русской эмиграции в Югославии в 1941 году //Славяноведение. 2006. № 4. С. 47.
- ²¹³ Н.Р. Ф.Е. Махин в рядах четнической армии //Новое русское слово (Нью-Йорк). 1942. 29.03. № 10630. С. 2.
- ²¹⁴ Махин Ф., генерал-лейтенант Народно-освободительной армии Югославии. Югославский дневник //Красная звезда. 1945. № 14 (6002). 17.01. С. 3; № 25 (6013). 31.01. С. 3.
- ²¹⁵ Матовић И. Војсковођа с ореолом мученика. Повест о генералу Арсу Р. Јовановићу начелнику Врховног штаба НОВЈ и његовој трагичној судбини. Београд, 2001. С. 293.
- ²¹⁶ Гиренко Ю.С. Сталин – Тито. М., 1991. С. 3.

- ²¹⁷ Фирсов Ф.И. Секретные коды истории Коминтерна 1919-1943. М., 2007. С. 439.
- ²¹⁸ Исто. С. 440.
- ²¹⁹ Матовић И. Нав. дело, с. 617, 632.
- ²²⁰ Vojna Enciklopedija. Drugo izdanje. Т. 5. Beograd, 1973. С. 208.
- ²²¹ Матовић И. Нав. дело, с. 632.
- ²²² Голдин В.И. Роковой выбор. Русское военное Зарубежье в годы Второй мировой войны. Архангельск – Мурманск, 2005. С. 342.
- ²²³ Серков А.И. Русское масонство 1731-2000. Энциклопедический словарь. М., 2001. С. 530.
- ²²⁴ Косик В.И. Что мне до вас. С. 81.
- ²²⁵ ГА РФ. Ф. Р-6792. Оп. 2. Д. 428. Л. 22об.
- ²²⁶ ГА РФ. Ф. Р-5789. Оп. 1. Д. 36. Л. 2-2об.
- ²²⁷ Махров П.[С.] Памяти Ф.Е. Махина //Русские новости (Париж). 1945. 31.08. № 16. С. 6.